

DOI: 10.7596/taksad.v2i3.259

Paphlagonia Hadrianoupolis'i

Bülent Nuri KILAVUZ*

Ersin ÇELİKBAŞ**

Öz

Paphlagonia Hadrianoupolis'i" olarak adlandırılan antik kent bugün Karabük ili, Eskipazar ilçe merkezinin 3 km batısında "Viranşehir" olarak adlandırılan mevki ve çevresindeki arazi üzerinde dağınık bir şekilde konumlanan Budaklar, Büyükyaylalar, Çaylı ve Beytarla köylerini kapsamaktadır. Antik kente ait kalıntılar günümüzde Budaklar Köyü ve Hacı Ahmetler Mahallesi'nde yoğunlaşmaktadır. Hadrianoupolis antik kenti, Paphlagonia, Bithynia ve Galatia bölgeleri sınırında yer alan bir Güney Paphlagonia kenti olduğu söylenebilir. Karabük ili ve çevresi erken dönemlerden beri iskân görmüş olup; bölgede Hellenistik dönem ile ilgili kalıntılar Eflani ve çevresinde yoğunlaşırken, Roma'nın bölgede kurduğu en önemli yerleşimlerin Hadrianoupolis olduğu görülmektedir. Hadrianoupolis antik kentinde 2003 yılından günümüze kadar yapılan yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları, Hadrianoupolis'in diğer Paphlagonia yerleşimlerinde olduğu gibi bir merkez bölgeye ve bu bölge çevresinde genişleyen bir yayılım alanına sahip olduğunu göstermiştir. Hadrianoupolis antik kentinde 5 yapının kazısı tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arkeoloji, Hadrianoupolis, Paphlagonia, Mozaik, Bizans, Bazilika, Kilise

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Karabük / TÜRKİYE, bnkilavuz@karabuk.edu.tr

** Arş. Gör., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Karabük / TÜRKİYE, ersincelikbas@karabuk.edu.tr

Paphlagonian Hadrianoupolis

Abstract

Today, the place known as “Paphlagonia Hadrianoupolis” is 3 km west of the area called “Viranşehir” in Eskipazar district, Karabük province, and it is scattered over the villages of Budaklar, Büyükyaylalar, Çaylı and Beytarla. The remains of the ancient city today are mostly in Hacı Ahmetler district, Budaklar village. It lies basically in Roman Southwestern Paphlagonia and on the borderline of the Galatian, Bithynian and Paphlagonian territories. Hadrianoupolis is most important city in Paphlagonia region at Roman period while Hellenic settlements focused in Eflani and its round. Parts of the city are widely distributed in the area and they are far from each other. As a result of the conservation excavations of Ereğli Museum in 2003, sites like Church B, and in the scientific excavations in 2006-2008, Church A, Bath A, Bath B and Late Roman Mansion were detected.

Key Words: Archaeology, Hadrianoupolis, Paphlagonia, Mosaik, Byzantine, Basilica, Church

Lokalizasyon ve Tarihçe

“Paphlagonia Hadrianoupolis’i” olarak adlandırılan antik kent bugün Karabük ili, Eskipazar ilçe merkezinin 3 km batısında “Viranşehir” olarak adlandırılan mevki ve çevresindeki arazi üzerinde dağınık bir şekilde konumlanan Budaklar, Büyükyaylalar, Çaylı ve Beytarla köylerini kapsamaktadır. Antik kente ait kalıntılar günümüzde Budaklar Köyü ve Hacı Ahmetler Mahallesi’nde yoğunlaşmaktadır¹ (Harita 1).

Hadrianoupolis antik kenti, Paphlagonia, Bithynia ve Galatia bölgeleri sınırında yer alan bir Güney Paphlagonia kenti olduğu söylenebilir. Karabük ili ve çevresi erken dönemlerden beri iskân görmüş olup; bölgede Hellenistik dönem ile ilgili kalıntılar Eflani ve çevresinde yoğunlaşırken, Roma’nın bölgede kurduğu en önemli yerleşimlerin Hadrianoupolis olduğu görülmektedir. Hadrianoupolis antik kentinde 2003 yılından günümüze kadar yapılan yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları, Hadrianoupolis’in diğer

---

¹ Keleş vd, 2011, s. 39.

Paphlagonia yerleşimlerinde olduğu gibi bir merkez bölgeye ve bu bölge çevresinde genişleyen bir yayılım alanına sahip olduğunu göstermiştir².

Bununla beraber 2011 yılı çalışmalarında antik kentin çevresinde yapılan yüzey araştırmalarında ele geçen bir yazıt üzerinde, Paphlagonia bölgesi açısından öneme sahip olan ticaret yolları üzerinde yer alan Hadrianoupolis antik kentinin, Roma döneminde bölge ticareti bağlamında önemli bir pazar yeri olduğundan bahsetmesi, Hadrianoupolis'in tarih boyunca neden sürekli iskân edildiği açıklar nitelikte bir belgedir.

Antik kaynaklar, kentten çok fazla bahsetmemiş olmakla beraber, Hadrianoupolis *territoryası* içerisinde yer alan Kimistene ile ilgili Strabon bazı bilgiler vermektedir³. Hadrianoupolis kenti hakkında sahip olunan en erken bilgi “Kaisareis Proseilemmeniai” adı altında Galatia eyaletine bağlandıdır⁴. Kentin ilk adı olan Kaiseria, muhtemelen MÖ 6-5 yıllarında, İmparator Augustus döneminde, kentin Galatia eyaletine bağlanması sonucu kente Augustus'un adının verilmesiyle ilgili olmalıdır⁵. Galatia bölgesine ait olan bir yazıtta, MS 136 yılında Galatia konsülü olarak atanan Julius Scapula'nın Hadrianoupolis'i kendi topraklarına dahil ettiğinden bahsedilmektedir⁶. Kentin adının MS 2. yüzyıldan itibaren “Caesaria Hadrianoupolis” olarak değiştirilmiş olması; kentin ikinci defa, Roma İmparatoru Hadrianus tarafından inşa ettirildiğine işaret etmektedir⁷. Hadrianoupolis MS 4.yüzyılın başlarına kadar Honorias eyaletine bağlı olarak varlığını devam ettirmiştir⁸. Bugünkü kalıntılara bakıldığında antik kentin özellikle Geç Roma ve Bizans dönemlerinde oldukça

² Mitchell 2004, s. 53; Lafli 2008, s. 399; Keleş-Çelikbaş 2013, s. 366.

³ Strabon; “Olgassys'un dağlık ülkesinin eteklerinde kurulmuş olan muhkem *Kimiata Kalesi*'nin de içinde bulunduğu *Kimiatene* de buradadır” diyerek; Kimiatene isimli bir kentin Ilgaz Dağı eteklerinde ki varlığından bahsetmektedir. Fakat Strabon lokalizasyon yanlışlığı yapmış olması muhtemeldir; ya da her iki bölgede de aynı isimde kent bulunmaktadır. Bkz. Strabon, XII, III, 41.

⁴ Matthews-Metcalf-Cottica, 2009, s. 44; Keleş-Çelikbaş 2013, s. 367.

⁵ Belke 1996, s. 69.

⁶ Fowler 1902, s. 351.

⁷ Fowler 1902, s. 351. Hadrian, önceki Roma imparatorlarının aksine, imparatorluk topraklarını baştanbaşa gezip görmüştür. MS 117 yılında Antiokheia'dan yola çıkarak Tarsos-Ankyra yolu ile Bithynia'ya gelmiş ve kışı Nikomedia'da geçirmiştir. Bkz. Magie, 1950, s. 612. Bu gezi onun Roma'nın bir eyaleti olan Anadolu topraklarına ilk ayak basışı olmuştur. Avrupa'daki bazı ayaklanma ve düzenlemelerle uğraşmak için iki yıllığına Roma'ya dönen Hadrian, ilk büyük gezisine MS 123 yılında çıkmıştır. İlk önce Antiokheia'ya sonra da Tarsos'a uğrayarak Melitene yolu ile Trapezus'a gitmiştir. Karadeniz boyunca ilerledikten sonra Ankyra'ya, oradan da Bithynia'ya geçmiştir. Bkz. Kreitzer, 1996, s. 167. Hadrian'ın MÖ 123 yılında Anadolu'ya yapmış olduğu ikinci fakat ilk büyük gezisinde Karadeniz bölgesini tamamen dolaşmış olması, Hadrianoupolis antik kentine uğramış olması gerektiği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Çünkü Hadrian, uğramış olduğu kentlere armağanlar vermiş, yardımlarda bulunmuştur. Bkz. Çelikbaş, 2010, 51. İşte bundan dolayı Hadrian'ın, Hadrianoupolis antik kentine uğradığı, kente yardımlarda bulunduğunu olasılığını artırmaktadır; buna karşılık olarak ise halkın kente imparatorun adını vererek imparatoru onurlandırdığı söylenebilir.

⁸ Matthews-Metcalf-Cottica, 2009, s. 182.

önemli bir konuma geldiği söylenebilir⁹. Özellikle Aziz Stylianos Alypius vasıtasıyla dinsel hac yeri olarak da ilgi gören kent, kız ve erkek manastırları ile tanınmış¹⁰, ayrıca Iustinianus döneminde Bishopluk merkezi olmuştur¹¹. MS 727’lerde Hadrianoupolis’in sınır komşusu olan Gangra kentinin Arap akınlarına maruz kalması¹², kenti olumsuz etkilemiş ve kentin giderek terkedilmesine zemin hazırlamıştır¹³. Kentte yapılan kazı çalışmaları ile yüzey araştırmalarında MS 8.yüzyıldan sonrasına ait fazla veri elde edilememiştir. Kent, daha sonra sırasıyla Oğuzlar, Anadolu Selçuklu Devleti, Candaroğlu Beyliği ve son olarak Osmanlı Devleti’nin himayesine girmiştir¹⁴.

Bilimsel Çalışmalar

Hadrianoupolis, birçok yabancı araştırmacı tarafından araştırılmış, ancak bu araştırmaların çoğu gezi çalışmasından öteye geçmemiştir. Kentin yerini ilk olarak H.Kiepert tespit etmiştir¹⁵. Kentle ilgili ilk ve geniş kapsamlı araştırma K.Belge ve Marek tarafından yapılmış; R. Matthews ise 1997-2001 yılları arasında kent ve çevresinde yüzey araştırması yapmıştır¹⁶. 2003 yılında Karadeniz Ereğli Müzesi tarafından, Kilise B olarak adlandırılan yapıda kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. 2005 yılında Ergün Lafli tarafından bölgede yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir¹⁷. 2006 yılında bilimsel kazılar Ergün Lafli başkanlığında bilimsel ekibe verilmiş ve bu ekip 2009 yılına kadar çalışmalara devam etmiştir. Ergün Lafli tarafından yürütülen çalışmalarda, Hamam A, Hamam B, Kilise A, Geç Roma Villası olarak adlandırılan yapıların kazılarını tamamlanmıştır. Ergün Lafli’nin 2008 yılında istifa etmesinden kaynaklanan iki yıllık bir aradan sonra, Hadrianoupolis antik kentinde çalışmalar, Bakanlar Kurulu’nun kararıyla, Doç.Dr.Vedat Keleş başkanlığındaki ekip tarafından 2010 yılında tekrar başlatılmıştır¹⁸. Vedat Keleş başkanlığındaki ekip tarafından kazı çalışması yapılmamış; kentteki kazıları tamamlanmış olan yapılarda aşırı tahribat gözlemlenmiştir. Bundan dolayı 2010-2012 yılları arasında çalışmalar daha önceki yıllarda kazısı tamamlanmış olan yapıların restorasyon-konservasyon ve sağlıklılaştırılmasına yönelik olmuştur¹⁹. Bu doğrultuda ilk geniş kapsamlı restorasyon-konservasyon çalışması Kilise B yapısında

---

⁹ Keleş-Çelikbaş-Yılmaz, 2011, s. 39.

¹⁰ Parry, 2010, s. 429; Benson, 2003, s. 770.

¹¹ Brown, 1992, s. 152; Keleş-Çelikbaş 2013, s. 367.

¹² Herrin 1989, s. 322; Keleş-Çelikbaş 2013, s. 367.

¹³ Belke 1996, s. 71.

¹⁴ Özdemir 2006, s. 98-99; Keleş-Çelikbaş 2013, s. 367.

¹⁵ Ramsey, 2010, s. 320.

¹⁶ Bilde ve Diğ., 2007-2008, s. 155.

¹⁷ Lafli 2009, s. 43.

¹⁸ Keleş-Çelikbaş, 2011, s. 46.

¹⁹ Keleş-Çelikbaş 2013, s. 367.

gerçekleştirilmiştir²⁰. Hadrianoupolis antik kentinde 5 yapının kazısı tamamlanmıştır. Bu yapılar;

1-Kilise A

2006-2007 yıllarında yapılan bilimsel kazılar sonucunda ortaya çıkarılan Kilise A yapısı Göksu Deresi Vadisi'ni yaklaşık 400 m kuzeyinde yer alan Yerebatan isimli bir tepenin üzerine inşa edilmiştir (Foto. 1). Yapı, Kilise B ile büyük ölçüde benzerlikler göstermekte olup, 3 nefli bazilikal bir plana sahiptir (Çizim 1). 20x16 m ölçülerine sahip Kilise A yapısı, 8,1 m genişliğinde, dışarıya doğru taşkın bir *apsise* sahiptir (Foto. 2). Yapıya giriş, yapının batı tarafında yer alan *narteks* bölümünde yer alan ana kapıyla sağlanmaktaydı. Kilise A yapısına plan açısından bakıldığında Anadolu'da ve Anadolu dışında benzer örnekleri görebilmekteyiz. İstanbul'da yer alan ve MS 450 yıllarında yapımı tamamlanmış olan St. John Studios Bazilikası plan bakımından Hadrianoupolis Kilise A yapısıyla benzemektedir²¹. Yine benzer bir örnek Anadolu dışında, Selanik şehrinde yer alan ve MS 450-470 yıllarına tarihlenen Akheiropoiteos Bazilikası da aynı plan özelliklerine sahiptir²². Assos antik kentinde bulunan ve MS 5-6. yüzyıla tarihlendirilen Gymnasion Kilisesi²³ ve yine MS 5-6. Yüzyıla tarihlendirilen Batı Kilisesi²⁴, Assos Antik kenti Batı Kilisesi²⁵ ve Assos Antik kenti Ayazma Kilisesi²⁶ bazilikal plana sahiptirler.

Hadrianoupolis Kilise A yapısında görülen bazilikal plan tipi, 4. yüzyıldan 6. yüzyılın sonuna kadar, hem Doğu'da hem Batı'da cemaat, piskoposluk hatta manastır kiliselerinin temel plan tipi olmuştur. Ayrıca bazilika plan tipine sahip olan kiliseler, genellikle sütunlarla ayrılan, 3 ya da 5 nefli olabilmekteydi. Yine bu döneme ait olan ve bazilikal plana sahip kiliselerin *apsis*leri genelde dışarıya taşkın yapılmıştır²⁷.

Kilisenin tüm tabanı mozaiklerle süslenmiştir. Opus tessellatum ve opus vermiculatum tekniğinde yapılmış olan mozaikler turuncu, siyah, kırmızı, mavi, gri, beyaz, kahverengi, yeşil ve sarı renkli tesseralardan oluşmaktadır.

Günümüze bir kısmı gelebilen mozaiklerde "Nuh'un Gemisi" sahnesine ait hayvan tasvirleri bulunmaktadır. Panoların günümüze kadar ulaşan hayvan figürleri fil (Foto. 3), tavuskuşu (Foto. 4), geyik (Foto. 5), grifon (Foto. 6), kaplan (Foto. 7), benekli tavuk (Foto. 8), kuş (Foto. 9) ve karacadır (Foto. 10). Grifon betimi içerdiği anlam itibarıyla diğer hayvan

²⁰ Kılavuz-Çelikbaş, 2012, s. 83-83.

²¹ Doig, 2008, s. 61-62;

²² Peschlow 2006, s. 56-58.

²³ Arslan-Bakan 2012, s. 6.

²⁴ Arslan-Bakan 2012, s. 7.

²⁵ Arslan-Bakan 2012, s. 8, Res. 8.

²⁶ Arslan-Bakan 2012, s. 9, Res. 10.

²⁷ Mango 2006, s. 43.

figürlerinden ayrılmaktadır. Grifon, hristiyanlara zulmeden ve hristiyanları baskı altında tutan insanları cezalandırdığına inanılan fantastik yaratıktır. Bundan dolayı grifonun vücudu, cesareti simgeleyen aslandan, baş kısmı ise güç simgesi olan kartaldan meydana gelmektedir²⁸. Panolar içerisinde tasvir edilmiş hayvan figürlerinin benzerlerini Suriye'deki Deir es-Sleib Kilisesi'nde²⁹, Altın-tepe Kilisesi'nde görebilmekteyiz³⁰. Panolar Kilise A yapısının tabanında yer alan bu mozaikler sanat anlayışı açısından incelendiğinde, genel itibarıyla MS 6.yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir³¹.

Kilisenin mozaiklerinde işlenmiş diğer süslemelere de bakmak gerekir. İlk olarak kuzey neften başlayacak olursak, kuzey nefin bordür motifi olarak yuvarlak dilli, geniş üçlü örgü modeli işlenmiştir (Foto. 11). Bunun örneğini Milas Ahmet Çavuş Mahallesi'nden çıkan mozaiklerde³², Besni Dikilitaş mozaiklerinde³³ görebilmekteyiz. Ana bezeme olarak ise sekiz kollu yıldız motifi ile süslenmiştir. Bu yıldız motifinin kollarının arasında eşkenar dörtgen boşluklar içerisine kuşların betimlendiği panolar yapılmıştır. Sekiz kollu yıldız motifinin benzerini Cetobriga'da bir zemin mozaiklerinde³⁴, Prusia Ad Olympum antik kentinde, bir evin bodrum katında ortaya çıkan MS 6-7. yüzyıla tarihlendirilen mozaik zeminde³⁵ görebilmekteyiz. Orta nefe baktığımızda bordürlerin dıştan içe doğru kurdele, tomurcuk lale ve açılmış lale motifi ve dalga motifidir. En dıştaki kurdele eşit mesafelerde bükülmüş ve bükülen kısımların oluşturmuş olduğu dalgaların içerisi bitkisel bezeklerle süslenmiştir (Foto. 12). Kurdele motifinin benzeri Amisos antik kenti sınırları içerisinde bir yapının zemininde³⁶, Xanthos antik kentinde yer alan Leda Hamamı'nda, Hagie İrene Kilisesi'nde³⁷ görebilmekteyiz³⁸. Orta bordür olarak ise tomurcuk lale ve açılmış lale motifi işlenmiştir (Foto. 13). En iç bordür olarak ise dalga motifini görmekteyiz (Foto. 14). Dalga motifinin benzer örneklerini Byllis Bazilika E'de³⁹, İslahiye'deki Sulumağara Kilisesi'nde⁴⁰, Prusia Ad Olympum antik kentinde bir evin bodrum katında⁴¹, Birecik'te bir evde devşirme olarak

---

²⁸ Murray-Jones 2013, s. 250.

²⁹ Hachlili 2009, Fig. VIII-6.

³⁰ Can 2009, s. 9, Fig. 9-14.

³¹ Patacı 2011, s. 23.

³² Kızıl-Özyurt Özcan 2009, s. 22, Res. 12.

³³ Zeyrek 2008, s. 164, Res. 5.

³⁴ Duran Kramer 2012, s. 64, Fig. 7.

³⁵ Okçu 2012, s. 34, Res. 1.

³⁶ Aybek 2012, s. 15, Fig. 3.

³⁷ Parrish 2008, s. 94, Fig. 1.

³⁸ Maniere-Leveque 2012, s. 80, Fig. 106; s. 81, Fig. 108.

³⁹ Raynaud 2008, s. 84, Fig. 1.

⁴⁰ Önal 2008, Taf. 39-4.

⁴¹ Okçu 2012, s. 34, Res. 1.

kullanılmış zemin mozaığında⁴², Xanthos'taki Doğu Bazilika'da⁴³, Assos Batı Kilisesi'nde⁴⁴, Halstock Villası'nda⁴⁵, Amisos antik kenti sınırları içerisinde bir yapının zemininde⁴⁶ işlenmiştir. Orta nefin ana süsleme motifi ise içerisinde hayvan figürleri bulunan çerçeveler ve eğrisel kareler ile bunların etrafını dolduran daireler ve uzun kenarları konkav formlu sekizgenlerden oluşmaktadır⁴⁷ (Foto. 15). Güney nefte ise tıpkı kuzey nefte olduğu gibi bordür motifi olarak yuvarlak dilli, geniş çift örgü modeli, ana bezeme olarak ise sekiz kollu yıldız motifi ile süslenmiştir (Foto. 16). Bu yıldız motifinin kollarının arasında eşkenar dörtgen boşluklar içerisine çeşitli hayvanların betimlendiği panolar yapılmıştır. *Narteks* bölümünde ise bordür olarak üç halatlı örgü motifi kullanılmıştır (Foto. 17). Üç halatlı örgü motifinin benzerini Zeugma'da İmpliviumun Havuzu zemin döşemesinde, British Museum'daki bir moziak döşemede⁴⁸, Zeugma'da Gymnasion-Hamam kompleksinde⁴⁹ görmekteyiz⁵⁰. Ana bezeme süslemesi olarak iki farklı betimin olduğu kare panolar işlenmiştir (Foto. 18). İlk kare panonun köşelerinde çavuş motifi içte kare form oluşturacak şekilde yerleştirilmiş olup; bu kare formun içerisine ise kare rozet yerleştirilmiştir. Diğer pano ise köşelere üçgen yerleştirilerek içte baklava dilimi şeklinde kare bir form oluşturmuş; bu kare formun içerisine ise stilize edilmiş asma yaprağı yerleştirilmiştir.

Tüm bu veriler değerlendirildiğinde Kilise A yapısının MS 5-6. yüzyıllara ait olması gerekmektedir. 2006-2007 yıllarında kazısı tamamlanan yapının zemininde yer alan mozaiklerin ve yapının duvarlarının restorasyon-konservasyonu 2012 kazı sezonunda gerçekleştirilmiş olup, geçişi bir süre de olsa tahribatın önüne geçilmek istenmiştir.

2- Kilise B

Karadeniz Ereğli Müzesi Müdürlüğü tarafından 2003 yılında yapılan kurtarma kazısı sonucu gün yüzüne çıkarılan Kilise B yapısı, Kilise A yapısının yaklaşık olarak 4 km batısında, Göksu Çayı'nın yaklaşık olarak 400 m kuzeyinde, Hadrianoupolis antik kentinin çekirdek bölgesi olarak adlandırılan alanda, yer almaktadır (Foto. 19). Sütunlarla ayrılmış 3 nefli, *apsisi* dışarıya taşmış Kilise B yapısı, tıpkı Kilise A yapısında olduğu gibi bazilikal plana sahiptir (Çizim 2). 20,40x15,75 m ölçülerine ve 8,10 m *apsis* genişliğine sahip olan Kilise B yapısı mimari açıdan incelendiğinde büyük oranda benzer özelliklere sahip olan Kilise A yapısıyla çağdaş olmalıdır (Foto. 20).

⁴² Önal 2012, s. 139, Res. 8-9.

⁴³ Raynaud 2009, s. 85, Fig. 89.

⁴⁴ Arslan –Bakan 2012, s. 8, Res. 9.

⁴⁵ Ling 1998, s. 69, Fig. 48.

⁴⁶ Aybek 2012, s. 15, Fig. 3.

⁴⁷ Patacı 2011, s. 36.

⁴⁸ Dunbabin 2003, s. 95, Fig. 94.

⁴⁹ Ergeç 2006, s. 59.

⁵⁰ Önal 2008, s. 82, Res. 4.

Kilise B yapısı tabanında eşsiz mozaiklere sahiptir. Mozaikler opus tessellatum ve opus vermiculatum tekniğinde yapılmış olup, turuncu, pembe, kırmızı, kahverengi, siyah, beyaz, mavi, yeşil, gri ve sarı renk tesseralara sahiptir.

Kilisenin naosunda, bemanın hemen önündeki ana sahnede dört adet personifikasyon betimi yer almaktadır. Kilise B yapısının naosunda, ellerinde, içinden nehirlerin aktığı, cornucopia tutan erkek figürleri olarak resmedilmiş olan personifikasyonlar, kuzeyden güneye doğru *Geon* (Foto. 21), *Phison* (Foto. 22), *Tigris* (Foto. 23) ve *Euphrates* (Foto. 24) olup; isimleri ise sol üst köşelerinde yazmaktadır. Bu personifikasyonlar Tevrat'ta adları geçen ve cennette var olduğuna inanılan nehirlerdir⁵¹. Tevrat'ta konusu geçen yaratılış bahsine göre Rab, Eden'e cennet bahçesi yapmıştır ve her türlü ağacın ve bitkinin bulunduğu bu bahçeye, yaratmış olduğu ilk insan olan Adem'i koymuştur⁵². Eden'den bahçeyi sulayan bir nehir çıkmaktadır ve bu nehir dört kola ayrılmaktadır⁵³. Dört kola ayrılan nehirlerden *Phison*, Havilah'ı (Arab Yarımadası), *Geon*, Ethiopia'yı (Afrika), *Tigris* ve *Euphrates* ise Asur'u (Anadolu ve Mezopotamya) sarmaktadır⁵⁴. Tevrat'ta geçen yaratılış konusu, Hristiyanlık sanatında da yer bulmasının en güzel kanıtlarından bir tanesini Hadrianopolis Kilise B yapısının zemin mozaikleri göstermektedir. Dolayısıyla nehir personifikasyonlarının Kilise B yapısının zemininde işlenmesi cennet bahçesi ve yaratılış konularıyla ilgilidir. Nehir personifikasyonlarının benzer örnekleri karşımıza sıkça çıkmamakla beraber, personifikasyonların en güzel örnekleri, günümüzde Filistin'in Jabalia şehrinde yer alan, MS 8. yüzyıla tarihlenen Jabaliyah Kilisesi'nin⁵⁵ ve Ürdün'ün Madaba kentinde yer alan MS 562 yılına ait olan Marytr Theodore Şapeli'nin⁵⁶ zemininde yer alan mozaiklerde görülmektedir.

Kilise zemininde yer alan bir diğer mozaik teması ise *apsis* zemininde yer almaktadır. *Apsisi* içerisinde antitetik duruşlu iki tavus kuşu bir kaptan su içerken betimlenmiştir (Foto. 25). Kabın içerisinde sarmaşık dallarının filizlenip yükseldiği görülmektedir. Burada işlenen tema da özellikle tavus kuşunun kullanılması tesadüf olmasa gerekir. Antik çağlarda halk inançlarına göre tavus kuşunun eti çok geç çürüdüğünden, hatta çürümez olduğu inancı egemen olduğundan tavus kuşu, ölümsüzlük olgusunu söylencelere dayanarak etinin çürümez olmasına bağlarlar. Roma döneminde ise ruhları tanrıların katına taşıyan kutsal kuş olduğundan bahsedilmektedir. Yine Romalılarda evlerinin bahçelerinde ve mezar anıtlarının duvarlarında gösterişli bir şekilde resmedilmiş tavus kuşlarının resmedilmesi birer soyluluk belirtisi olarak görülmüştür. Hristiyanlık sanatında tavus kuşu motifinin sık görülmesi ise,

---

⁵¹ Maguire 2002, s. 26.

⁵² Price 1916, s. 240; Albright 1922, s. 16

⁵³ Giorgi 2005, s. 24.

⁵⁴ Patch 1918, s. 622; Hudson-Williams 1964, s. 298-299; Donnelly 2006, s. 183.

⁵⁵ Hachlili 2009, s. 180-181.

⁵⁶ Maguire 2012, s. 42-43.

Roma bahçelerinin en güzel kuşu olarak betimlenmesi geleneğinden alınmış olması ile açıklanabilir. Bu durum Roma'nın görkemli bahçelerinin, Hristiyan sanatında cennet bahçesine dönüşmesi olarak tanımlanabilir⁵⁷. Kilise B yapısının *apsis* kısmına resmedilen tavus kuşlarının bir kaptan su içerken resmedilmiş olmaları da başka bir ayrıntı olarak kendini göstermektedir. Zengin ve görkemli bir bahçe içerisinde, bir kaptan su içerken resmedilmiş olan tavus kuşları ölümsüzlükle nitelendirilmişlerdir. Tavus kuşlarının, cennetin kutsal suyundan içtikten sonra etlerinin çürümediği öne sürülerek, ölümsüzlüğe kavuştuklarına inanılmıştır. Dolayısıyla tavus kuşları resmedilerek cennet bahçesinde yer alan, inanan insanların ölümsüz bir ruha kavuştuğunu anlatmak amaçlanmıştır⁵⁸. Tavus kuşunun yer aldığı cennet temasının benzer örneklerini Ma'on-Nirim Sinagogu'nda⁵⁹, Heraklea Lynkestis Bazilikası'nda⁶⁰, Elbeyli Köyü'nde mezar odasında yer fresko üzerinde⁶¹, Apameia Kilisesi'nde⁶², Butrint Kilisesi'nde⁶³, Beth Shean Sinagogu'nda⁶⁴, Sabratha Justinian Bazilikası'nda⁶⁵, Apollonia Batı Kilisesi'nde⁶⁶ görmek mümkündür. Kilise B yapısının güney nefte yer alan inek figürüdür. Bir pano içerisine yerleştirilmiş olan figür cennetin kutsal bir su kaynağından su içerken betimlenmiştir. Su içerken yüzünün suya yansıtılmış olması dikkat çekicidir (Foto. 26). Güney nefte bir de adak yazıtı yer almaktadır (Foto. 27).

Kilisenin diğer mozaik süslemelerini incelemek gerekirse kuzey nefin bordür bezemesi, güney nefin ana motifi olan iç içe daire motifidir. Ana bezeme olarak düğümlü daire motiflerinin içerisinde bitkisel rozet motifidir (Foto. 28). Orta nefin bordür bezemesi Kilise A yapısında da karşımıza çıkan kurdele betimidir. Orta nefin ana motifi sekiz kollu yıldız desenidir. Yıldız deseninin kolları arasında oluşan eşkenar dörtgen içerisinde Süleyman düğümü, düğümlü kare ve koçbaşı düğüm işlenmiştir (Foto. 29). Sekiz kollu yıldız motifinin kolları arasında kalan eşkenar dörtgen içindeki düğüm motifi örneği, Prusia Ad Olympum antik kentinde, bir evin bodrum katında ortaya çıkan MS 6-7. yüzyıla tarihlendirilen mozaik zeminde karşımıza çıkmaktadır⁶⁷. Güney nefin bordür bezemesi sarmaşık yapraklarıdır (Foto. 30). Sarmaşık yapraklarını Xanthos Doğu Bazilikası'nda⁶⁸, İasos Akropol Bazilikası'nda⁶⁹,

⁵⁷ Parman 1993, s. 387-388.

⁵⁸ Parman 1993, s. 388.

⁵⁹ Dunbabin 2003, s. 123.

⁶⁰ Maguire 1987, Fig. :43.

⁶¹ Parman 1993, s. 394, Res. :1;

⁶² Balty-Cehade-Rengen 1969, s. 13, Fig. : 4-2.

⁶³ Maguire 1987, Fig. I.

⁶⁴ Hachlili 2009, Fig. : IX. 2-c,d.

⁶⁵ Maguire 1987, Fig. 70.

⁶⁶ Widrig-Goodchild 1960, Pl. XXX-a.

⁶⁷ Okçu 2012, s. 34, Res. 1.

⁶⁸ Raynaud 2009, s. 37, Fig. 20; s. 51, Fig. 44; s. 115, Fig. 129.

⁶⁹ Berti 1985, s. 157.

Bodrum-Torba'daki Şapel-Mousoleum'da⁷⁰ karşımıza çıkmaktadır. Güney nefin ana motifi olarak kesişen daireler desenini görmekteyiz (Foto. 31). Dört adet dairenin kesişmesiyle dairelerin merkezinde kareye yakın bir form oluşmuştur. Bu kare formun içerisinde ise lale motifi yer almaktadır. Kesişen daireler motifine Manisa Gördes'te bir kilise kalıntısında⁷¹, İasos Agora Bazilikası'nda⁷², Bodrum-Torba Büyük Bazilika'da⁷³ Besni'deki Haraba mozağında⁷⁴, Xanthos Doğu Kilisesi'nde⁷⁵, Prusia Ad Olympum antik kentinde, bir evin bodrum katında, Milas Ahmet Çavuş Mahallesi'nden çıkan mozaiklerde⁷⁶, Manisa Gördes'te bir kilise kalıntısında⁷⁷, Xanthos antik kentindeki Roma Agora Kilisesi'nde⁷⁸, karşılaşmaktayız⁷⁹. Kilise B yapısı, büyük ölçüde benzerlikleri nedeniyle Kilise A yapısının çağdaşı olarak MS 5-6. yüzyıllara ait olması gerekmektedir.

Kilise B yapısında 2012 yılı çalışmalarında *apsisin* 160 cm güneydoğu tarafında 3 adet mezarın yer aldığı mezarlık bir alan tespit edilmiştir. Ortaya çıkarılan bu mezarlar M-1 ve M-2 ve M-3 olarak adlandırılmıştır (Çizim 3). M-1 mezarı yer alan basit taş örgü tipinde, inhumasyon gömüye sahiptir (Foto. 32). Mezar içerisinde *costa* (kaburga) kemikleri dışında herhangi bir kemiğe rastlanılmamıştır. M-2 olarak adlandırılan basit taş örgü tipinde, inhumasyon gömüye sahip olan mezarın ise, 2 adet düzgün taş parçası ile kapatılmış olduğu ve doğu-batı istikametinde uzanmaktadır (Çizim 4). Mezar içindeki iskeletin sol kolunda 2 adet metal bilezik, sağ elinde bronz yüzük, karın kısmında bronz yüzük, kafatasının sağ ve sol tarafının kulağa denk gelen kısmında 2 adet bronz küpe bulunmuştur. M-1 mezarının doğu tarafında, M-3 olarak adlandırılan basit taş örgü tipindeki mezarın üzerinin de 4 adet taş plaka kapaklar ile kapatılmış, inhumasyon gömüye sahip olduğu görülmüştür (Çizim 5). Bu durum Kilise B yapısının işlevini yitirdikten sonra çevresinin mezarlık alan olarak kullanıldığı göstermektedir. *Apsisin* çevresinin mezarlık alana dönüştürülmesiyle ilgili olarak Arvalya Bazilikası örnek gösterilebilir⁸⁰.

Kilise B yapısı mozaiklerinin ve duvarlarının restorasyon-konservasyonu 2011 yılında gerçekleştirilerek, geçici bir süre koruma altına alınması sağlanmıştır⁸¹.

⁷⁰ Özet 2009, s. 73, Fig. 4.

⁷¹ Tok 2008, s. 156, Res. 1-3.

⁷² Berti 1985, TAV XX-a,c.

⁷³ Özet 2008, s. 75, Fig. 12.

⁷⁴ Zeyrek 2008, s. 163, Res. 3.

⁷⁵ Raynaud 2009, s. 40, Fig. 25.

⁷⁶ Kızıl-Özyurt Özcan 2009, s. 21, Res. 10.

⁷⁷ Tok 2008, s. 156, Res. 1-3.

⁷⁸ Maniere-Leveque 2012, s. 90.

⁷⁹ Okçu 2012, s. 39, Res. 20.

⁸⁰ Keser-Tok 2012, s. 84, Res. 4.

⁸¹ Kılavuz-Çelikbaş, 2012, s. 83-83.

3-Hamam A

2006 yılında kazısı gerçekleştirilmiş olan Hamam A yapısı Göksu Deresi'ni 300 m kuzeyinde, Kilise B yapısının 200 m güneyinde bir teras üzerine inşa edilmiştir (Foto. 33). Yapı giriş kısmı güneye gelecek şekilde iki farklı kota sahip bir doğal kayanın üzerine yapılmıştır.

Kuzey tarafında yer alan odaların *apoditerium*, *frigidarium* ve *tepidarium*; güney tarafında yer alan odaların ise hypocaust kalıntılarından dolayı *caldarium* olarak kullanıldığı anlaşılmıştır (Çizim 6). Yegül, Roma hamamlarını plan tiplerine göre sınıflandırmış olup⁸²; Hamam B yapısı bu sınıflandırmaya göre “sıra tipi”ne dahil edilebilir. Bu plan tipine göre hamam gelen kişi ilk olarak *apoditeriuma* girmekte, yıkandıktan sonra tekrar *apoditeriuma* dönerek, hamama giriş yaptığı kapıdan hamamı terk etmektedir. Yani hamamın bölümlerinin kurgusu soğuktan sığağa doğru olması gerekmektedir. Sıralı hamam tipine göre Hamam A yapısının bölümlerini anlatacak olursak, 6 no’lu bölüm giriş bölümüdür. Hamama giriş burdan yapıldıktan sonra karşılaşılan ilk bölüm *apoditerium* bölümüdür. Bundan dolayı girişten sonraki ilk olarak karşımıza çıkan, 11a ve 11b olarak isimlendirilen bölümler *apoditerium* olmalıdır. *Apoditerium* geçildikten sonra, 10 no’lu bölüm *frigidarium* olarak düzenlenmiştir. *Frigidariumun* batısında yer alan 9 no’lu bölüm de *frigidarium* ile ilgili olmalıdır. 7 no’lu bölümde içerisinde görülen küçük su kanallarından dolayı, buranın su deposu olarak kullanılmış olmalıdır. Kuzey bölümden güney bölüme geçiş 4 no’lu bölümle sağlanmaktaydı. 4 no’lu bölüm hamamın *tepidarium* mekânıdır. 2 ve 3 no’lu bölümler hypocaust kalıntılarından dolayı *caldarium* bölümüdür. 1 no’lu bölümden 2 no’lu bölüme hava tüneli bağlantısı olmasından dolayı, 1 no’lu bölüm hamamın *praefurnium* bölümüdür. 5 no’lu bölümde ise hamamın *latrina* bölümüdür.

Caldarium bölümünde yer alan hypocaust payelerinin künk şeklinde olması yapının Geç Roma dönemine ait olduğuna bir kanıt niteliği taşımaktadır⁸³ (Foto. 34). Bunun en güzel örneklerini Skepsis antik kenti kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan “Roma Hamam Yapısı”nın⁸⁴, Parion antik kenti kazılarında ortaya çıkarılan “Yamaç Yapısı”nın⁸⁵ ve Roma Hamamı’nın⁸⁶ hypocaust bölümlerinde görmek mümkündür. Hypocaustla ilgili olarak dikkat çeken önemli bir materyal ise, 2006 yılında yapılan Hamam A kazılarında ortaya çıkarılan ve seramik parçası olarak görülmesinden dolayı ile seramik parçalarla birlikte kayıt altına alınan, “boşluk tüpleri” (=spacer tube) parçalarıdır (Foto. 35).

⁸² Yegül 1992, fig. 142.

⁸³ Hypocaust payeleri genellikle kare veya yuvarlak terrakotta pilaeelerden oluşmasına karşın, bazı hamam yapılarında taş ya da künk destekler kullanılmıştır. Bkz. Stelle-Mannari 1984., fig. 7-18.

⁸⁴ Başaran vd. 1996, s. 569, Res. :4.

⁸⁵ Çelikbaş 2013, s. 75, Res. :62.

⁸⁶ Yılmaz 2013, s. 63, Res. 39.

Boşluk tüpleri Roma hamamlarında duvar ısıtma sistemine ait elemanlardır⁸⁷. Konik bir forma sahip pişmiş topraktan yapılmış olan bu elemanlar, Geç Roma hamamlarında görülen duvar ısıtma sisteminin önemli bir parçasıdır⁸⁸ (Çizim 7). Boşluk tüpleri en erken olarak Geç Roma döneminde kullanım görmüştür⁸⁹. Boşluk tüplerinin görüldüğü benzer örnekler, Amorium antik kenti hamam yapısı⁹⁰ ile Parion antik kenti Yamaç⁹¹ ve Hamam⁹² yapılarıdır. Bu sistem MS 4.yüzyıl ve sonrasında çok yoğun bir kullanım görmüştür⁹³.

Hamam A yapısının şu ana kadar 13 adet bölümü ortaya çıkarılmış olup; geometrik motiflerle süslenmiş zemin mozaiğiyle 11 no'lu bölüm dikkat çekmektedir⁹⁴ (Foto. 36). Turuncu, kırmızı, beyaz, siyah, kahverengi ve mavi renk tesseralara sahip olan mozaik zemin, opus tessellatum tekniğinde yapılmıştır. 9,77x5,28 m ölçülerinde mozaik en dışta turuncu renkli bordür ile sınırlanmıştır. Ana bezeme alanının çevreleyen diğer bordürler dalga motifi bordürü ve altı halatlı örgü motifi bordürüdür. 11a bölümü içerisindeki pano testere dişli, polikrom, konsantrik kareler bezemeli çerçeveler ile sekiz kollu yıldız motiflerinden oluşmaktadır. 11b'deki pano ise üç boyutlu, paralelkenar kolları zikzak formunda, üst üste oturtulmuş ve birbirini tekrarlayan sıralar halinde işlenmiş polikrom çavuş motifinden oluşmaktadır⁹⁵. Mozaik MS 5.yy ilk çeyreğine ait olması⁹⁶, Hamam A yapısının inşa edildiği tarih açısından da bilgi vermektedir. 11 no'lu bölümde dikkat çeken diğer bir unsur ise doğu-batı doğrulusunda uzanan bir duvar yardımıyla ve bu duvarın altında mozaikin bir kısmının kalacak şekilde 11 no'lu bölümün ortadan ikiye bölünmüş olmasıdır. Bu durum ekonomik nedenlerden dolayı hamamın yakıt giderlerini azaltmaya yönelik olarak bir müdahale olarak görülebilir⁹⁷. Ayrıca bu durum yapının birden fazla kullanım evresine sahip olduğunu göstermektedir.

---

⁸⁷ Farrington-Coulton 1990, s. 65.

⁸⁸ Boşluk tüplerinin geniş ağızları duvara monte edilmek şartıyla 9-10 cm civarında, duvar ile kaplama levhaları arasında bir boşluk elde edilmiş oluyordu. Bu duvar boşluğuna sıcak hava verilmesiyle de, duvarın ısıtılması sağlanmış oluyordu. Bu ısıtma sistemi Roma Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemi hamamlarında görülmez. Erken Roma hamamlarında bu sistem "tubuli" adı verilen elemanlarla sağlanmaktaydı. Bkz. Çelikbaş 2013, s. 73.

⁸⁹ Çelikbaş 2013, s. 73.

⁹⁰ Koçyiğit 2006, s. 113-125.

⁹¹ Çelikbaş 2013, s. 73-74.

⁹² Yılmaz 2013, s. 64.

⁹³ Çelikbaş 2013, s. 74.

⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız Patacı 2011, ss. 27-50.

⁹⁵ Patacı-Öz-Lafli 2012, s. 163.

⁹⁶ Patacı 2011, s. 27-30.

⁹⁷ Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'nde büyük halk hamamlarının işletilmesi, binanın bakımı ve hamama gelenlere hizmet vermek üzere çalışanların maaşlarını ödemek çok pahalıya mal olmaya başlamıştır. Ayrıca odaları ısıtmak ve sıcak su sağlamak amacıyla da devamlı surette yakıtı ihtiyaç duyulması da önemli bir sorun

Kazı çalışmaları esnasında ortaya çıkarılan sikkeler ve küçük buluntular MS 475 ile 700 yılları arasına ait olması⁹⁸, hypocaust sistemi MS 4-5. yüzyılları kullanılan bir sisteme ait olması ile bölüm 11 de ortaya çıkarılan mozaiklerin ise MS 5.yüzyılın ilk çeyreğine ait olması, Hamam A yapısının ilk evresinin MS 4-5 yüzyıllar içerisinde olması gerektiğini göstermektedir.

4- Hamam B

Hadrianoupolis antik kentinde ortaya çıkarılan ve Hamam B olarak adlandırılan yapı, Kilise B yapısının yaklaşık olarak 300 m doğusunda, Göksü Çayı'nın yaklaşık 300 m kuzeyinde doğal bir terasa konumlandırılmıştır (Foto. 37). 2007 yılında yapılan kazılarda 9 bölüm ortaya çıkarılmış; ortaya çıkarılan bu mekânlardan kuzey tarafta yer 6 no'lu bölümün zemininin geometrik desenlere sahip olan mozaikle süslenmiş olduğu görülmüştür⁹⁹. 2011 yılı çalışmalarında Hamam B yapısının 2007 kazı çalışmalarına kazısı yarım bırakılmış mekânların kazısı tamamlanmış ve daha önce kazısı tamamlanmış mekânlarla birlikte 2011 yılında ortaya çıkarılan mekânların restorasyonu gerçekleştirilmiştir.

Yapı tıpkı Hamam A yapısında olduğu gibi iki farklı kota oturtulmuştur ve yapının mekânları aynı Hamam A'da olduğu gibi *tepidarium* ve *caldarium* bölümleri güney tarafa, soğukluk ve ılıklik bölümleri ise kuzey tarafa oturtulmuştur (Çizim 8). Hamamın ana girişi, yapının kazısının tam olarak tamamlanmamış olmasından dolayı ortaya çıkarılamamıştır. Fakat hamamın bölümlerinin sıralanışı göz önüne alındığı takdirde, ana girişin kuzey tarafta, 5 no'lu bölümün hemen yanında olması gerekir. 5 ve 6 no'lu bölümler hamamın *apoditerium* bölümleridir. 7 no'lu bölümden 4 no'lu bölüme geçiş bulunmaktadır. Bundan dolayı bu bölüm *tepidarium* olmalıdır. 2011 yılında hamamın güney tarafında kazısı yarım bırakılan 3 ve 4 no'lu bölümlerin zemininde hypocaust sisteminde kullanılan payeler ortaya çıkarılmıştır. Bu mekânların zemininde yer alan hypocaust payelerinin izlerinden dolayı *caldarium* olarak kullanıldığı söylemek mümkündür. Hamam B yapısının hypocaust bölümünde, Hamam A yapısının hypocaust bölümünde kullanılan künk payelerden farklı olarak taş payelerin de kullanıldığı görülmüştür (Foto. 38). Fakat bu durum künk payeler ile arasında dönem farkının olduğu göstermez. Daha önce de belirttiğimiz gibi Geç Roma dönemi hamamlarında bu tip payelerin kullanıldığını bilmekteyiz¹⁰⁰. Tios antik kentinde yer alan geç dönem hamamının hypocaust sisteminde de taş payelerin kullanıldığı görülmüştür¹⁰¹. 1 no'lu bölümden 2 no'lu

---

olmuştur. Bundan dolayı Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'nde büyük ve işletilmesi zor ve masraflı hamamlardan daha küçük çaptaki hamamların tercih edildiği kabul edilebilir. Bkz. Koçyiğit 2006, s. 119; Steskal 2011, s. 90; Çelikbaş 2013, s. 76.

⁹⁸ Patacı 2011, s. 27.

⁹⁹ Laffı 2008, s. 401.

¹⁰⁰ Stelle-Mannari 1984, fig. 7-18; Rook 1992, s. 31, Fig. 19.

¹⁰¹ Biçer 2010, s. 126, Res. 4. 4. -4. 5.

bölüme hava tüneli bağlantısı mevcut olmasından dolayı 1 no'lu bölüm *praefurnium* olarak kullanılmıştır (Foto. 39). 2011 yılında yapılan restorasyon-konservasyon çalışmaları esnasında yapının duvar ısıtma sistemine ait boşluk tüpleri ortaya çıkarılmıştır¹⁰². Yapılan çalışmalarda hamamın çok sayıda onarım gördüğü ve çeşitli kullanım evrelerine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

6 no'lu bölümün zemininde yer alan mozaik süsleme kırmızı, turuncu, beyaz, siyah ve mavi renk tesseralara sahip olup, opus tessellatum tekniğinde üretilmiştir. Mozaik zemin, meander ve meanderin uzayan kollarının oluşturduğu panolar içerisinde yer alan zikzaklı kare motifleriyle süslenmiştir (Foto. 40). Meander motifinin Xanthos Doğu Bazilikası'nda¹⁰³, Bodrum-Torba'daki Şapel-Mausoleum'da¹⁰⁴, Milas Ahmet Çavuş Mahallesi'ndeki mozaik zeminde¹⁰⁵, Besni Haraba'daki mozaik zeminde¹⁰⁶, Antiochia Hamam E'de¹⁰⁷, Tegea'daki Thyrsos Basilicası'nda¹⁰⁸; zikzaklı kare motifinin Xanthos Doğu Bazilikası'nda¹⁰⁹ benzer örnekleriyle karşılaşmaktayız.

Hamam B yapısının mimari plan anlamında Hamam A gibi sıralı hamam tipinde olmasından, hypocaust sisteminde kullanılan malzemelerin dönem özelliklerini yansıtmasından, 6 no'lu bölümün zemininde yer alan mozaik süslemenin Hamam A yapısının 11 no'lu bölümde yer alan mozaik süslemeyle çağdaş olmasından dolayı Hamam A yapısının MS 4-5. yüzyıl hamamı olması gerekmektedir. 5 no'lu bölümün zemininde yer alan mozaik süslemenin 2012 yılı sezonunda restorasyon-konservasyonu gerçekleştirilerek geçici koruma önlemleri alınmıştır.

5- Geç Roma Villası

Kilise B yapısının yaklaşık 300 m doğusunda yer alan, bir teras üzerine inşa edilmiş olan ve 2007 yılı kazı sezonunda kazısına başlanan Geç Roma Villası'nın kazısı henüz tamamlanmamıştır (Foto. 41). 2007 yılından günümüze kadar yapılan çalışmalar neticesinde yapının 7 mekânı ortaya çıkarılmıştır¹¹⁰. Ortaya çıkarılan bölümlerden 2-3-5-6 ve 7 no'lu odaların kazısının tamamlanmış olup; oda 1 ve oda 4'ün kazıları 2012 sezonunda tamamlanmıştır. Kazısı tamamlanmış oda 3 ve oda 5'in zemini terrakota kare plakalarla, kazısı 2012 yılında tamamlanmış olana oda 4'ün zemini ise mozaik süslemeyle döşenmiştir.

¹⁰² Ayrıntılı bilgi için Hamam A yapısına bakınız.

¹⁰³ Raynaud 2009, s. 46, Fig. 34.

¹⁰⁴ Özet 2012, s. 73, Fig. 4.

¹⁰⁵ Kızıl-Özyurt Özcan 2012, s. 20, Res. 8; s. 22, Res. 11.

¹⁰⁶ Zeyrek 2008, s. 163, Res. 2.

¹⁰⁷ Maguire 1987, Fig. 9.

¹⁰⁸ Maguire 1987, Fig. 15.

¹⁰⁹ Raynaud 2009, s. 47, Fig. 35; s. 97, Fig. 105.

¹¹⁰ Lafli 2009, s. 51.

Oda 3,4 ve 5'in duvarları freskolarla süslenmiştir. 2012 yılında kazısı tamamlanan oda 1'in de yine zemininin mozaik süslemelerle kaplandığı görülmüştür. Yapının diğer mekânlarından farklı olarak oda 6'nın zemininde yer alan, muhtemelen villada ikamet eden bir çiftin portrelerinin panolar içerisinde işlenmiş olduğu mozaik süslemeyle dikkat çekmektedir.

Bir teras üzerine inşa edilen villaya giriş, batı tarafta ele geçen bir eşik sayesinde iki kanatlı bir kapıdan sağlandığı anlaşılmıştır (Çizim 9). Villanın, oda 1 olarak adlandırılan bir *atriuma*¹¹¹ sahip olduğu ve odaların kapılarının *atriuma* açıldığı görülmektedir (Foto. 42). Oda 6 ve 7'nin yapıya daha sonra eklendiği ve bundan dolayı yapının iki evresinin olduğu görülmektedir. Yapının ilke evresinde odalar *atriumun* sadece kuzey cephesine; daha sonradan eklenen oda 6 *atriumun* güney, oda 7 ise batı cephesine yerleştirilmiştir. Daha önceki yıllarda kazısı tamamlanmamış olan, 2012 yılı çalışmalarında ortaya çıkarılan önemli bir diğer unsur ise oda 4'tür (Foto. 43). Oda 4 olarak adlandırılan bölüm yapısı itibariyle diğer odalardan farklıdır. Diğer odalar nispeten daha geniş olan oda 4, kuzey iç duvarın yer alan iki adet niş ile dikkat çekmektedir. Oda 4'ün giriş kısmında iki adet sütun altlığı ortaya çıkarılmış olmasından dolayı odanın girişi sütunlarla desteklenmiş olup, giriş kapısının olmadığı açıktır. Yerden 1,5 m yüksekte olan ve 1 m genişliğe sahip olan nişlerin bu odada bulunuyor olmasından, odanın boyutunun ve giriş kısmının diğer odalara göre daha geniş olmasından, odanın zeminin tamamen mozaikle kaplanmış olmasından dolayı, bu odanın *triclinium*¹¹² olarak kullanılmış olması yüksek ihtimaldir. Hadrianoupolis Geç Roma Villası *triclinium* odasının benzerini MS 3.yy tarihlenen Fas'taki Ephebe evinde görmekteyiz¹¹³. Oda 6 konumu ve boyutunun diğer odalara göre daha küçük olması itibariyle yapının *cubiculum*¹¹⁴ bölümü olmalıdır (Foto. 44). *Cubiculum* en güzel örneklerden bir tanesi Conimbriga kentinde Roma villasında yer almaktadır¹¹⁵. Diğer odaların ne amaçla kullanılmış olduğu konusunda yorum yapmak şu an itibariyle güçtür. 2012 yılı çevre düzenlemesi çalışmalarında villanın güney duvarının 2 m mesafede doğu-batı yönünde uzanan bir duvar ortaya çıkarılmıştır. İşlevinin ne olduğu tam olarak anlaşılamayan duvarın, sıva ile kaplanmış kuzey tarafı düzgün iken, güney tarafı tahrip olmuştur.

Geç Roma-Erken Bizans dönemi özelliklerini göstermektedir. Geç Roma-Erken Hristiyanlık dönemi kentleri ev yapılarında yeni bir mimari plan tipi görülmez. Roma ve

---

¹¹¹ Atrium: Roma villarında ve evlerinde etrafı odalarla çevrelenmiş, üstü açık ya da kapalı olan avlu. Bkz. Sear 1983, s. 32-33.

¹¹² Triclinium: Yemek ve kabul salonu. Tricliniumda genellikle dikdörtgen bir masa ve bu masanın üç tarafında yatarak yemek yiyebilmek için sedir veya kline bulunurdu. Bkz. Mango 2008, s. 953; Dunbabin-Slater 2011, s. 443.

¹¹³ Dunbabin-Slater 2011, s. 445, Fig. 21. 4.

¹¹⁴ Cubiculum: Roma evlerinde diğer odalara nispeten daha küçük olan yatak odası. Bkz. Adrete 2004, s. 76; Fagan 2010, 377.

¹¹⁵ Wrench 2012, s. 231, Fig. 7.

Ostia'daki evler geç Antik Çağ'da da kullanılmıştır. Korinthos, Philippi ve Selanik'teki evlerde kazılar yapılmış ve bu kazılar sonucunda evlerin eski geleneklere bağlı yapıldığı ve yeni plan tipleri göstermedikleri ortaya çıkmıştır. Roma imparatorluk sınırları içindeki iki bölgede, "Dağlık Kilikia"da ve "Kuzeybatı Suriye"de genellikle iki katlı olan, birçok sayıda ev ve villa yapılmıştır. Suriye'de büyük düzgün kesme taşın, Kilikia'da ise küçük düzgün kesme taşın, küçük moloz taş ve harç ile birlikte kullanımı söz konusudur¹¹⁶. Piazza Armerina Villası¹¹⁷, Trier civarında yer alan Konz Villası¹¹⁸, Kilikia Bölgesi'nde yer alan Akkale Villası¹¹⁹, Danube Villası¹²⁰, El Ruedo Villası¹²¹, Woodchester Villası¹²² Geç Roma-Erken Bizans dönemi villalarına örnek gösterilebilir. Bu benzer örnekler ışığında Geç Roma Villası'nın ilk evresinin MS 5 yüzyıla, ikinci evresinin ise 6-7 yüzyıla ait olması gerekir.

2007 yılından günümüze kadar yapılan yapılarda ortaya çıkarılan odalardan oda 1, oda 4 ve oda 6 zemini mozaikle, oda 3 ve oda 5'in zemini terrakota plakalarla kaplanmıştır (Foto. 45). Ayrıca oda 3, oda 4 ve oda 5'in duvarlarında geometrik desenlerin işlendiği freskolar yer almaktadır (Foto. 46). Mozikler opus tessellatum ve opus vermiculatum tekniğinde yapılmıştır. Mozaikleri oluşturan tesseralar kırmızı, yeşil, pembe, siyah, gri, beyaz ve turuncu renklere sahiptir. Oda 1 olarak adlandırılan *atrium* kısmı tamamen mozaikle kaplanmıştır (Foto. 47). Sarmaşık yaprağının stilize edilmiş ve baklava dilimi şeklinde panoya alınmış motif zeminin ana motifidir (Foto. 48). Ana motifte yapılan incelemelerde dm² içerisinde ortalama olarak 102 adet tessera olduğu gözlemlenmiştir. Ana motifin etrafını bordür olarak çavuş motifi çevrelemektedir. Bordürün etrafı panolar içerisinde hayvan figürleriyle çevrenmiştir. Panolar içerisinde yer alan hayvan figürlerinin birçoğu yerinde bulunmamaktadır. Bu panolar kaçak kazılarla ya da insan tahribatlarıyla ortadan kalkmış olmalıdır. Oda 4 olarak adlandırılan *triclinium*un ve kazısı 2012 yılında tamamlanan odanın zemini mozaikle kaplanmıştır (Foto. 49). Zemin mozaığının orta kısmının tıpkı *atrium*da olduğu gibi *triclinium*da da yerinde alındığı gözlemlenmiştir. Zeminin dört tarafı Geç Roma Villası'nda da karşımıza çıkan, üç halatlı örgü motifi ile bordür oluşturacak biçimde çevrenmiştir. Örgü motifinden içe doğru her kenarda iki adet olmak üzere yarım daire içinde lale motifi işlenmiştir. Örgü bordürünün dışına ek olarak *triclinium*un batı ve doğu kenarlarına birbirine bitişik yuvarlak rozet motifleri eklenmiştir. Oda 6 olarak adlandırılan *cubiculum*un zemininde panolar içerisinde hayvan insan figürleriyle süslenmiştir. Burada yan yana panolar içerisinde işlenmiş olan erkek ve kadın portresi dikkat çekicidir (Foto. 50). Bu iki portrenin

---

¹¹⁶ Koch 2007, s. 108.

¹¹⁷ Koch 2007, s. 108.

¹¹⁸ Koch 2007, s. 108.

¹¹⁹ Koch 2007, s. 110.

¹²⁰ Mulvin 2004, s. 377 -412.

¹²¹ Kulikowski 2010, s. 139

¹²² Scott 2004, s. 49.

buraya yapılmış olması evin beyine ve hanımına atfen yapılmış olmalıdır. Ayrıca portrelerin buraya işlenmiş olması, oda 6'nın özel bir oda olduğunu ve bu odanın *cubiculum* olarak kullanıldığını destekleyen bir öge olarak önem teşkil etmektedir.

6- Apsisli Yapı

Bir bölümü modern asfalt yolun altında kalan *Apsisli* yapı, Hamam B olarak adlandırılan yapının yaklaşık 15-20 m kuzeyinde yer almaktadır (Foto. 51). İlk olarak 2007 yılında *apsis* kısmı ortaya çıkarılan yapıda daha sonraki yıllarda herhangi bir kazı çalışması gerçekleştirilmemiştir. 2012 yılı çalışmalarında, tahrip olduğu tespit edilen *Apsisli* Yapının restorasyon-konservasyonu gerçekleştirilmiştir. İlk olarak yağışla birlikte yapının üzerine çöken taş ve toprak kaldırılmıştır. Yapının zemininde yer alan mozaiklerin sağlamlaştırma işlemi yapıldıktan sonra yapının üzeri kapatılmıştır. Yağışlar dolayısıyla taş ve toprağın çökmesini engellemek amacıyla yapının kuzey tarafına taşlarla set örülmüştür.

Yapının doğu-batı şeklinde uzanıyor olmasından ve *apsise* sahip olmasından dolayı, yapının kilise olma ihtimali çok yüksektir. *Apsisli* yapının şu ana kadar ortaya çıkan tek bölümü olan *apsis* kısmının içyapısı yuvarlak, dış yapısı ise köşelidir (Foto. 52). Dışta köşeli, içte yuvarlak olan *apsis* kısmının benzerini, MS 450'ye tarihlenen İstanbul'daki İoannes Studios Manastır Kilisesi'nin, Bodrum-Torba'daki bazilikanın *apsisinde*¹²³ görebiliriz¹²⁴. 2012 yılı restorasyon-konservasyon çalışmaları esnasında, daha önceden yıkılmış olan toprağın içerisinde, 3 basamaktan oluşan bir mimari parça ortaya çıkmıştır. Mermerden yapılmış olan basamaklı parça, büyük ihtimalle *ambona*¹²⁵ ya da *synthronona*¹²⁶ ait olması gerekir (Foto. 53). *Synthrononun* en güzel örneklerinden bir tanesi Xanthos Doğu Bazilikası'nın *apsis* kısmında yer almaktadır¹²⁷. *Apsisin* iç kısmında mozaikle duvar arasında 40 cm bir boşluk olması, basamaklı parçanın *synthronona* ait olduğu ve *synthrononanın* da bu boşluğa yerleştirilmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Apsisli yapı mozaikli bir zemine sahiptir. Opus tessellatum tekniğinde yapılmış olan zemin, turuncu, siyah, beyaz, kırmızı, kahverengi renk tesseralardan meydana gelmiştir. Mozaikli zeminin ortasında 95x150 cm ölçülerinde bir boşluk göze çarpmaktadır ve büyük ihtimalle önemli bir tasvirin yer aldığı bu bölüm yerinden alınmıştır. Mozaikli zemin balık pulu motifi ile süslenmiş olup, tıpkı Geç Roma Villasının *tricliniumunda* olduğu gibi 3 halatlı örgü motifıyla bordür olacak şekilde çevrelenmiştir (Foto. 54). Balık pulu motifini Xanthos

¹²³ Özet 2102, s. 74, Fig. 10.

¹²⁴ Mango 2006, s. 50, Res. 45.

¹²⁵ Ambon: Bemanın dışında, rahibin okuma yaptığı, orta nefte yer alan yüksek bölümdür. Bkz. Koch 2007, s. 70.

¹²⁶ Synthronon: *Apsis* yuvarlağı içerisinde ruhban sınıfının oturması için taştan ya da ahşaptan yapılmış basamaklı oturma sıraları. Koch 2007, s. 77.

¹²⁷ Raynaud 2009, s. 151, Fig. 176.

Doğu Bazilikası'nda¹²⁸, İasos Acropol Bazilikası'nda¹²⁹, Sabratha Justinian Bazilikası'nda¹³⁰, Beth She'an Manastırı'nda¹³¹, Xanthos Agora Kilisesi'nde¹³², Bodrum-Torba'da Rahipler Evi'nde¹³³, Byllis Bazilika E'de¹³⁴ görmekteyiz. Yapının işlevi konusunda net bilgilere sahip olmasak bile, yapının MS 5-6. yüzyıllara ait olması gerekir.

Kazılar sonucu ortaya çıkarılmış bu yapılara ek olarak Roma Anıtsal Kaya Mezarı¹³⁵, Kaya Mezarları¹³⁶ ve Kült Amaçlı Niş¹³⁷, Hadrianoupolis sınırları içerisinde yer almaktadır.

Sonuç olarak Hadrianoupolis antik kenti, her ne kadar antik kaynaklarda bahsi geçmese de, Paphlagonia bölgesinin önemli kentlerinden bir tanesi olduğu ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkarılan taşınabilir ve taşınmaz kültür varlıkları Hadrianoupolis'in Geç Roma-Erken Bizans dönemine ışık tutmaktadır. Hadrianoupolis'in Erken Roma dönemine ait herhangi bir mimari yapının varlığından söz etmek şu an için güçtür. Yapılan çalışmalarda kentin daha erken evrelerine ait kalıntılara ulaşamaması, kentin çekirdek bölgesinin Erken Roma döneminde başka bir noktada olmuş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Şu ana kadar ortaya çıkarılan eserler Hadrianoupolis antik kentinin MS 4-6. yüzyıllar arasında yoğun bir popülasyona sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca antik kent içerisinde iki adet büyük boyutlu kilisenin varlığı, kentin önemli bir piskoposluk merkezi olduğu yönündeki görüşlere destek verir niteliktedir. Bu duruma paralel olarak Aziz Stylianos Alypius'un Hadrianoupolis'te doğmuş olması¹³⁸, buranın piskoposluk merkezi olmasında önemli bir etken olmuş olması gerekir. İlerleyen yıllarda yapılacak çalışmalar bu konuda daha net bilgilere sahip olmamıza katkıda bulunacaktır.

Hadrianoupolis antik kentinde 2010-2012 yılları arasında çalışmalar restorasyon-konservasyon yönelik olmuştur. Günümüze kadar devam eden çalışmalar sonucunda gün yüzüne çıkan mimari yapıların restorasyon-konservasyonu tamamlanarak gelecek kuşaklara aktarılması amaçlanmıştır. Restorasyon-konservasyonu gerçekleştirilen yapılardan Kilise A, Kilise B, Hamam A yapılarının üstlerinin doğal tharibatın önüne geçmesine yönelik olarak çatı sistemi projeleri hazırlanmıştır. 2013 yılı içerisinde Kilise A ve Kilise B yapılarının çatı projesi kapsamında çatının taşıyıcı ayaklarının geleceği noktalara sondaj çalışmaları

¹²⁸ Raynaud 2009, s. 39, Fig. 24; s. 75, Fig. 76.

¹²⁹ Berti 1985, s. 158, Fig. 6.

¹³⁰ Dunbabin 2003, s. 128, Fig. 130.

¹³¹ Raynaud 2012, s. 182, Fig. 9a.

¹³² Maniere-Leveque 2012, s. 96.

¹³³ Özet 2012, s. 73, Fig. 9.

¹³⁴ Raynaud 2008, s. 84, Fig. 1

¹³⁵ Lafli 2012, s. 12, ABB. 22A-C

¹³⁶ Lafli 2012, s. 8, ABB. 14.

¹³⁷ Lafli 2007, s. 44-49.

¹³⁸ Parry, 2010, s. 429; Benson, 2003, s. 770.

gerçekleştirilmiştir. Adı geçen yapılardan Kilise B yapısının 2013 yılı içerisinde çatı projesi uygulanacaktır. Zamanla diğer kültür varlığı yapıların da üstleri çatıyla kapatılarak teşhire açılması, bölge ve ülke turizmine kazandırılması amaçlanmaktadır. Bunlara ek olarak Hadrianoupolis kazı evi projesi hazırlanmış ve kazı evi projesinin 2013 yılı sonuna kadar yapılması amaçlanmıştır. Kazı evinin yapılması durumunda Hadrianoupolis kazılarının alt yapısının önemli olan kısmı tamamlanmış olacak ve gelecek yıllarda yapılacak olan çalışmaların daha sağlıklı hale getirilmesi sağlanmış olacaktır. 2013 yılı çalışmalarına Almanya'nın Mainz kentinde yer alan RGZM (Römisch-Germanisches Zentralmuseum) uzmanlarından oluşan bir ekibin katılımıyla, Hadrianoupolis'in antik dönemde hac merkezi olarak ziyaret edilip edilmediği konusu araştırılacaktır. Tüm bu çalışmaların neticesinde Hadrianoupolis antik kentinin gereken önemi kazanıp, ülke ve dünya arkeolojisindeki yerini alacak olması kaçınılmazdır.

Kaynakça

- Albright,W.F. (1922) "The Location of the Garden of Eden", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol:39, No:1, ss15-31.
- Aldrete,G.S. (2004) *The Roman City: Rome, Pompeii and Ostia*, Connecticut.Arslan,N.-Bakan,C. (2012), "Assos Mozaikleri", *Journal of Mosaic Research*,Vol.5, ss.1-12.
- Aybek,S.-Öz,A.K. (2012), "Mosaic Researches at Amisos, 1996", *Journal of Mosaic Research*,Vol.5, ss.13-24.
- Balty,J.- Chehade,K.- Rengen,W.V. (1969) *Mosaiques De L'eglise De Herbet Muqa*, Bruksel.
- Başaran,C. vd. (1996) "Skepsis Aşağı Kent ve Nekropölu Kurtarma Kazısı Raporu", *Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, ss.551-583.
- Belke,K. (1996) *Paphlagonian und Honorias*, *Österreichische Akademie der Wissenschaften*, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 249.Band, Tabula Imperii Byzantini 9, Wien.
- Benson,M. (2003) *Our Sunday Visitor's Encyclopedia of Saints*, Huntington.
- Berti,F. (1985) "I Mosaici Degli Edifici Di Culto Cristiano", *Bollettino D'arte: Studi Di Iasos Caria*, No.31-32, ss.155-162.

Biçer,S. (2010), *Karabük İli, Eskipazar İlçesi, Hadrianoupolis Antik Kentinde Bulunan Geç Antik Dönem Yapılarından A Hamamının Koruma Önerisi*, (Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Bilde,P.G. ve Diğ. (2007-2008) “*Archaeology in the Black Sea Region in Classical Antiquity 1993-2007*”,*Archaeological Reports*, No:54, pp.115-173.

Brown,P.R.L. (1992) *Power and Persuasion in Late Antiquity: Towards a Christian Empire*, London.

Can,B. (2009), “Erzincan Altıntepe Church with Mosaic”, *Journal of Mosaic Research*, Vol.3, ss.5-13.

Çelikbaş,E.(2010) *Parion Roma Kolonizasyon Sikkeleri*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.

Çelikbaş,E. (2013) “Yamaç Yapısı”, *Parion:Antik Troas’ın Parlayan Kenti*, İstanbul, ss.67-76.

Doig,A. (2008) *Liturgy and Architecture: From the Early Church to the Middle Ages*, Hampshire.

Dunbabin,K.M. (2003) *Mosaics of the Greek and Roman World*, Cambridge.

Dunbabin,K.M.D.-Slater,W.J. (2011) “Roman Dining”, *Social Relations in the Roman World*, Oxford, ss.438-466.

Duran Kramer,M.J. (2012), “Floral and Geometrical Motives of the Pavement Mosaics in East and West: The Example of the Roman Villa Abicada”, *Journal of Mosaic Research*, Vol.5, ss.59-70.

Donnelly,I. (2006) *Atlantis The Antediluvian World*, Teddington.

Ergeç,R. (2006), *Belkis-Zeugma ve Mozaikleri*, İstanbul.

Fagan,G.G.(2010) “Social and Economic Life: Leisure”, *Companion to The Roman Empire*, Oxford, ss.369-384.

Farrington,A- Coulton,J.J. (1990) “Terracotta Spacer Pins in Lycian Buildings”, *Anatolian Studies*, Vol.40, ss.55-67.

Fowler,H.N. (1902) “Archaeological News”, *American Journal of Archaeology*, Vol.6, No:3, ss.343-385.

Giorgi,R. (2005) *Angels and Demons in Art*, California.

Hachlili,R. (2009) *Ancient Mosaic Pavements: Themes, Issues and Trends Selected Studies*, Boston.

- Herrin,J. (1989) *The Formation of Christendom*, Princeton.
- Hudson-Williams,A. (1964) “Notes on Cladius Marius Victor”, *The Classical Quarterly*, Vol:14, No:2, ss.296-310.
- Keleş,V- Çelikbaş,E.-Yılmaz.A. (2011) “Hadrianoupolis 2010 Yılı Çalışmaları (İlk Sezon)”, *33.Kazı Sonuçları Toplantısı*,Cilt:1, Ankara, ss.39-53.
- Keleş,V.-Çelikbaş,E. (2013) “Paphlagonia Hadrianoupolisi’nde Bulunmuş Kapı Temalı Mezar Steli”, *Turkish Studies*, Vol.:8/6, ss.365-376.
- Keser,H.-Tok,E. (2012), “Arvalya Bazilikası”, *Journal of Mosaic Research*,Vol.5, ss.81-88.
- Kızıl-Özyurt Özcan (2009), “Milas Ahmet Çavuş Mahallesi’nden Çıkan Mozaikler”, *Journal of Mosaic Research*,Vol.3, ss.15-30.
- Koçyiğit,O.(2006) “Terracotta Spacer From the Bathhouse at Amorium”, *Anatolian Studies*, Vol.56, ss.113-125.
- Koch,G. (2007) *Erken Hıristiyan Sanatı*, İstanbul.
- Kreitzer,L.J. (1996) *Striking New Images: Imperial Coinage and the New Testament World*, Sheffield.
- Kulikowski,M. (2010) *Late Roman Spain and Its Cities*, Maryland.
- Lafli,E. (2007) “A Roman Rock-Cult Niche at Paphlagonian Hadrianoupolis”, *24.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, ss.44-49.
- Lafli,E. (2008), “Hadrianoupolis-Eskipazar Paphlagonia Hadrianoupolis’i Arkeolojik Kazıları”, *30.Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt:3, Ankara, ss.399-410
- Lafli,E.-Zah,A. (2008) “Archaeologische Forschungen im Byzantinischen Hadrianoupolis in Paphlagonien”, *Byzantinische Zeitschrift*, Vol:101/2, ss.681-713.
- Lafli,E. (2009) “Paphlagonia Hadrianoupolis’i Arkeolojik Kazıları ve Onarım Çalışmaları 2008 Yılı Çalışma Raporu”, *Arkeoloji ve Sanat*, No:131, ss.39-62.
- Lafli,E-Cristof,E. (2012), *Hadrianoupolis I: Inschriften aus Paphlagonia*, Oxford.
- Ling,R. (1998), *Ancient Mosaics*, London.
- Magie,D. (1950) *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton.
- Maguire,H. (1987) *Earth and Ocean: The Terrestrial World in Early Byzantine Art*, London.
- Maguire,H. (2002) “The Scholarship of Byzantine”, *Byzantine Garden Culture*, Edi.:A.Littlewood, H.Maguire, J.Wolschke-Bulmahn, ss.23-37.
- Maguire,H. (2012) *Nectar & Illusion: Nature in Byzantine Art and Literature*, Oxford.

- Mango,C. (2006) *Bizans Mimarisi*, Çev.: M.Kadiroğlu, Ankara, 2006.
- Mango,M.M. (2008) “Building and Architecture: Religious Architecture”, *The Cambridge Ancient History: Late Antiquity:Empire and Successors A.D.425-600*, Vol.XIV, Cambridge, ss.918-971.
- Maniere-Leveque,A. (2012), *Corpus of the Mosaics of Turkey, Vol.2 :Lycia-Xanthos, Part:2: The West Area*, İstanbul.
- Matthews,R-Metcalf,M. (2009) D.Cottica, “Landscapes with Figures: Paphlagonia Through the Hellenistic, Roman and Byzantine Periods, 330 BC-AD 1453”, *At Empires’ Edge: Project Paphlagonia, Regional Survey in North-Central Turkey*, Ankara, ss.175-227.
- Mitchell,S. (2004), “In Search of the Pontic Community in Antiquity”, *Representations of Empire: Roma and the Mediterranean World*, Edi.A.Bowman ve Diğ., New York, ss.35-65.
- Mulvin,L. (2004) “Late Roman Villa Plans: The Danube-Balkan Region”, *Recent Research on the Late Antique Countryside*, Vol.2, ss.377-412.
- Murray, P.L.-Jones, T.D. (2013), *The Oxford Dictionary of Christian Art and Architecture*, Oxford
- Okçu,R. (2009), “Prusia Ad Olympum Mozaikleri”, *Journal of Mosaic Research*,Vol.3, ss.31-52.
- Önal,M. (2008), “Euphrates Villasının Mozaikleri”, *IV.Uluslararası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyum Bildirileri: Geçmişten Günümüze Mozaik Köprüsü*, Edi.:M.Şahin, ss.79-92.
- Önal,M. (2008), “Das Mosaik von Sulumağara”, *Asia Minor Studien*, ss.275-282.
- Önal,M. (2012), “Herakles’in On İki İşi Betimli Mozaik Hakkında Tespitler”, *Journal of Mosaic Research*,Vol.5, ss.131-144.
- Özdemir,Ü. (2006) *Eskipazar: Sosyal ve Ekonomik Yönden Az Gelişmiş Bir İlçe*, Erzurum.
- Özet,A. (2009), “Bodrum-Torba Monastery Mosaics”, *Journal of Mosaic Research*,Vol.3, ss.71-82.
- Parman,E. (1993) “Bizans Sanatında Tavus Kuşu İkonografisi”, *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar: Güner İnal’a Armağan*, Ankara, ss.387-412.
- Parrish,D. (2008), “Genre Imagery in a Few Late Roman and Early Byzantine Pavements From Constantiople-İstanbul”, *IV.Uluslararası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyum Bildirileri: Geçmişten Günümüze Mozaik Köprüsü*, Edi.:M.Şahin, ss.93-100.
- Parry,K. (2010) *The Blackwell Companion to Eastern Christanty*, Oxford.
- Patacı,S. (2011) “Paphlagonia Hadrianoupolis’i Hamam A ve A Kilisesi Mozaikleri”, *Journal of Mosaic Research*, Vol:4, ss.27-50.

- Patacı,S.-Öz,A.K.-Laflı,E. (2012), “Paphlagonia Hadrianoupolis’i Mozaik Buluntuları: Ön Değerlendirmeler”, *Journal of Mosaic Research*, Vol.5, ss.163-172.
- Patch,H.R. (1918) “Some Elements in Mediaeval Descriptions of the Otherworld”, Publications of the Modern Language Association, Vol:33, No:4, ss.601-643.
- Peschlow,U. (2006), “Dividing Interior Space in Early Byzantine Churches: The Barriers Between The Nave and Aisles”, *Thresholds Of The Sacred*, Edi.: S.E.F.Gerstel, ss.53-73.
- Price,I.M. (1916) “Some Methods of Old Testament Exegetes Before Modern Times”, *The Biblical World*, Vol.47, No:4, ss.237-243.
- Ramsey,W.M. (1888) “A Study of Phrygian Art”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol.:9,ss.350-382.
- Ramsey,W.M. (2010) *The Historical Geography of Asia Minor*, Cambridge.
- Raynaud,M.P. (2008), “Quelques remarques a propos de l’etude des sols in situ”, *Journal of Mosaic Research*, Vol.1-2, ss.83-102.
- Raynaud,M.P. (2009), *Corpus of the Mosaics of Turkey, Vol.1 :Lycia-Xanthos, Part:1: The East Basilica*, İstanbul.
- Raynaud,M.P, (2012), “A Birds Mosaic in Qalant Seman”, *Journal of Mosaic Research*, Vol.5, ss.173-186.
- Rook,T. (1992) *Roman Baths in Britain*, Buckinghamshire.
- Scott,S. (2004) “Elites, Exhibitonism nad the Society of the Late Roman Villa”, *Escapes of Change:Rural Evolutions in Late Antiquity and the Early Middle Ages*, ss.39-66.
- Sear,F. (1983) *Roman Architecture*, New York.
- Stelle,F.B.- Mannari,A. (1984) *Le Terme Romane Di Fiesole*, Fiesole.
- Steskal,M. (2011) “Erken Bizans Döneminde Ephesos’ta Yıkanma ve Hamam Mimarisi”, *Bizans Döneminde Ephesos*, Edi.:F.Daim, S.Ladstatter, Mainz, ss.215-229.
- Strabon,(1993) *Geographika: XII-XIII-XIV*, Çev.:A.Pekman, İstanbul.
- Tok,E. (2008), “Kuzey Lydia’da Bir Kiliseye Ait Zemin Mozaikleri: Manisa Gördes Çağlayan Köyü Yakınındaki Kilise Kalıntısı”, *IV.Uluslararası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyum Bildirileri: Geçmişten Günümüze Mozaik Köprüsü*, Edi.:M.Şahin, ss.155-160.
- Widrig,W.M.- Goodchild,R. (1960) “The West Church at Apollonia in Cyrenaica”, *Papaers of the British School at Rome*, Vol.28, ss.70-90.

Wrench,L.N.C. (2012), “Exemples du Decor Vegetal en Quelques Mosaïques Romaines: Du Portugal a L’Autre Extreme de la Mediterranee”, *Journal of Mosaic Research*,Vol.5, ss.225-234.

Yegül,F. (1992) *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, Cambridge.

Yılmaz,A. (2013) “Roma Hamamı”, *Parion:Antik Troas’ın Parlayan Kenti*, İstanbul, ss.57-66.

Zeyrek,T. (2008), “Besni Yüzey Araştırması-2006 Işığında Besni Mozaikleri”, *IV.Uluslararası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyum Bildirileri: Geçmişten Günümüze Mozaik Köprüsü*, Edi.:M.Şahin, ss.161-166.

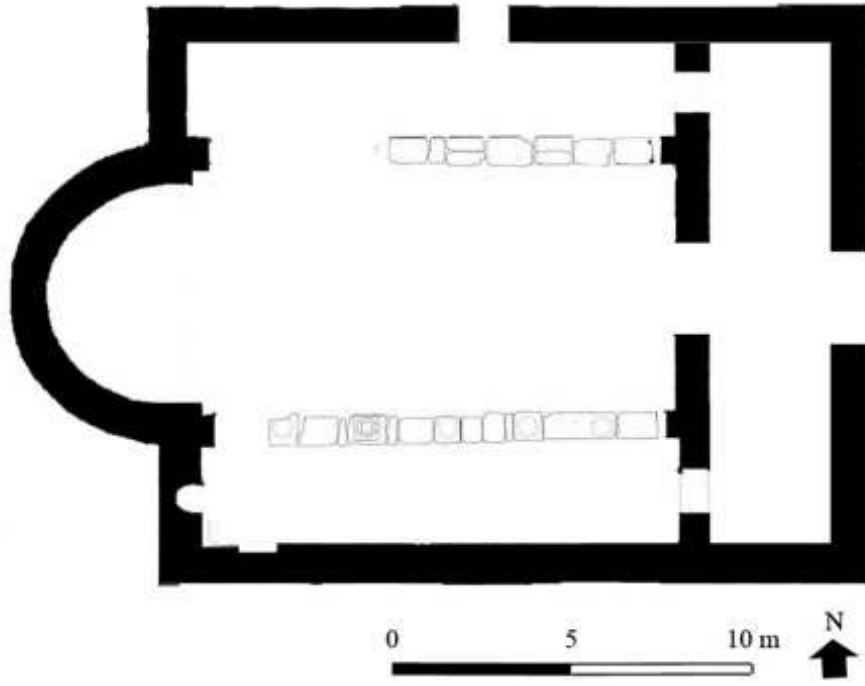
FOTOĞRAF VE ÇİZİMLER

Harita 1: Eskepazar Haritası

Foto. 1: Kilise A Üstten Genel Görünüm (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Çizim 1: Kilise A Planı (E.Çelikbaş)

Foto.2: Kilise A Genel Görünüm(Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 3: Kilise A Güney Nef Fil Figürü (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 4: Kilise A Güney Nef Tavus Kuşu Figürü (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 5: Kilise A Orta Nef Geyik Figürü (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 6: Kilise A Orta Nef Grifon Figürü (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 7: Kilise A Orta Nef Kaplan Figürü (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 8: Kilise A Orta Nef Benekli Tavuk Figürü (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 9: Kilise A Orta Nef Kuş Figürü (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 10: Kilise A Orta Nef Karaca Figürü (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 11: Kilise A Kuzey ve Güney Nef Bordür, Geniş Üçlü Örgü Motifi (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 12: Kilise A Orta Nef Bordür, Kurdele Motifi (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

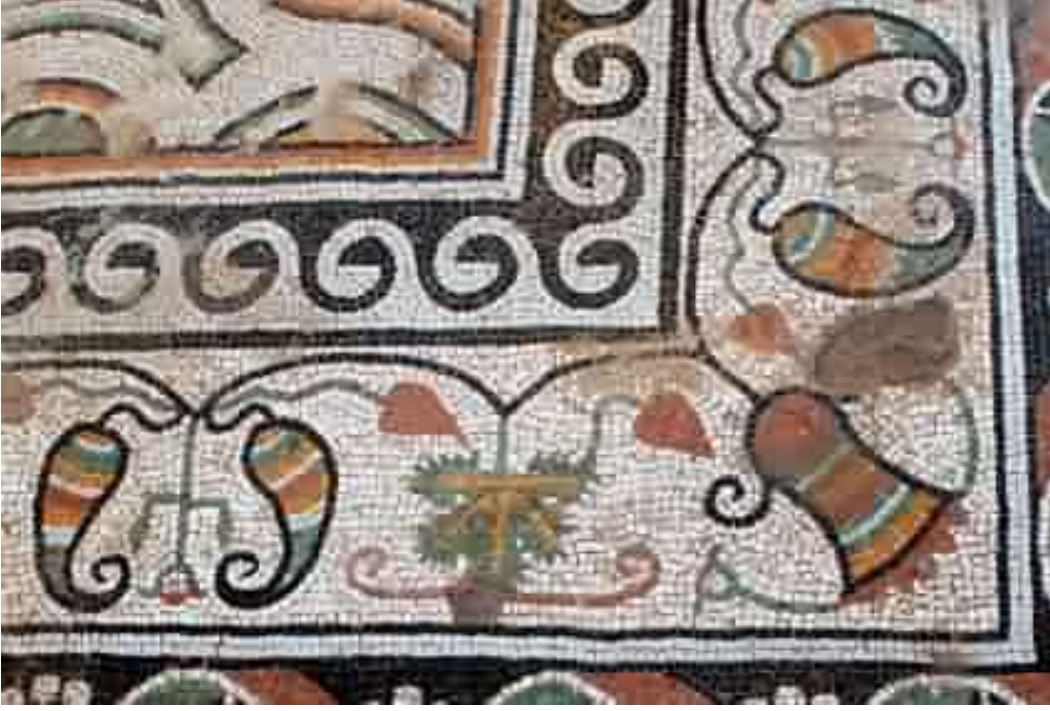

Foto. 13: Kilise A Orta Nef Bordür, Tomurcuk ve Açılmış Lale Motifi (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

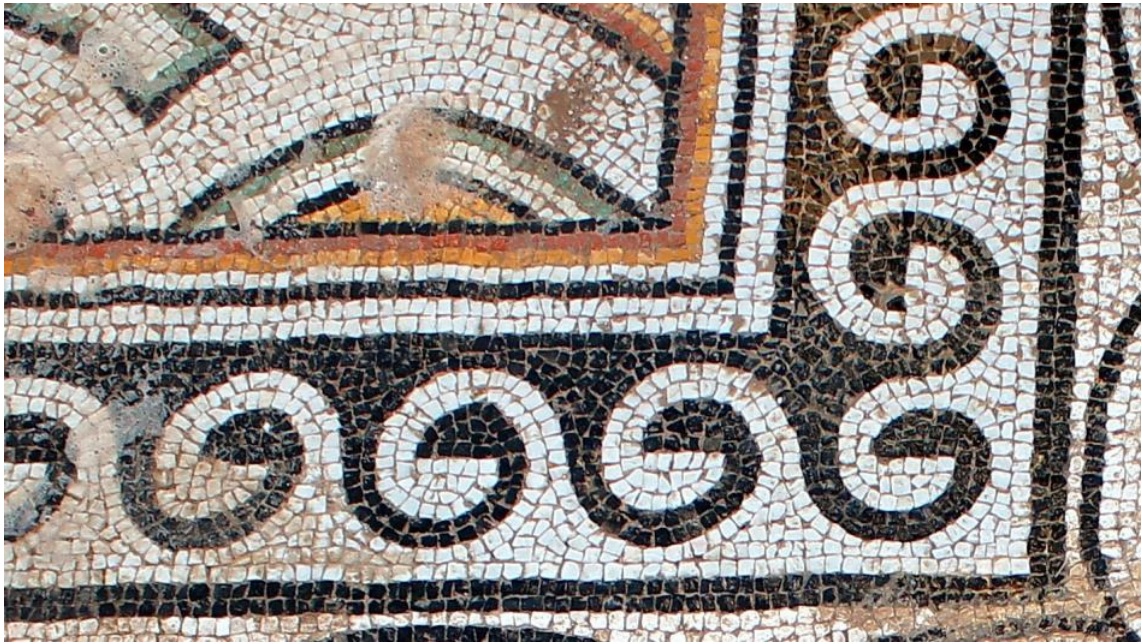

Foto. 14: Kilise A Orta Nef Bordür, Dalga Motifi (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 15: Kilise A Orta Nef Mozaik Zemin (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 16: Kilise A Güney Nef Sekiz Kollu Yıldız Motifi (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

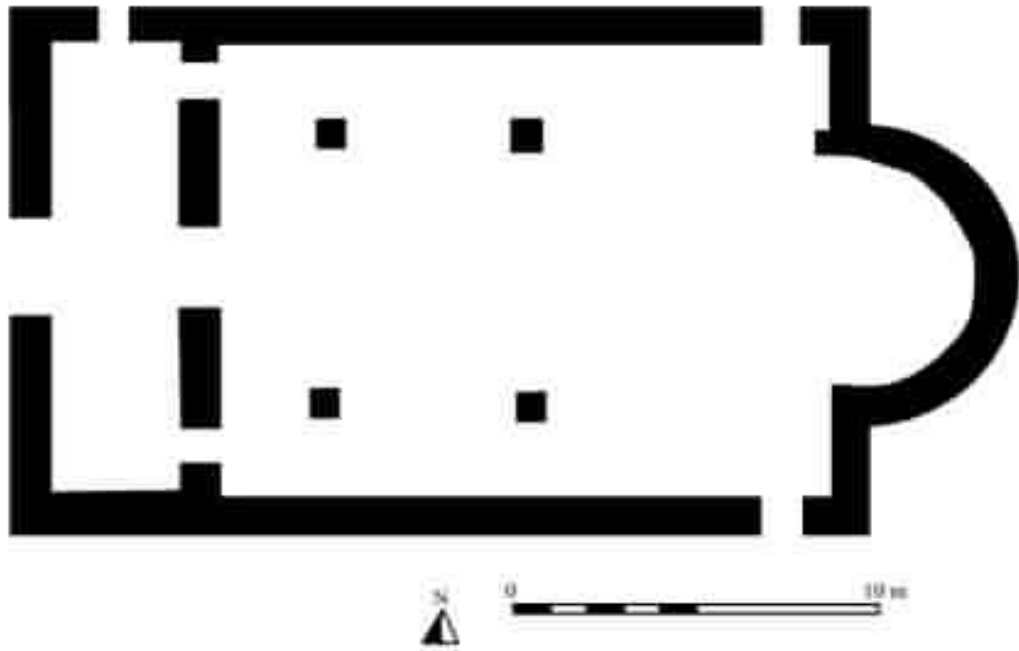
Foto. 17: Kilise A Narteks Bordür, Üç Halatlı Örgü Motifi (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 18: Kilise A Narteks, Kare Panolar (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 19: Kilise B Üstten Genel Görünüm (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Çizim 2: Kilise B Plan (E.Çelikbaş)

Foto. 20: Kilise B Üstten Genel Görünüm (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 21: Kilise B Geon Figürü (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 22: Kilise B Fison Figürü (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 23: Kilise B Tigris Figürü (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 24: Kilise B Euphrates Figürü (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 25: Kilise B Apsis (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 26: Kilise B Güney Nef, İnek Figürü (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 27: Kilise B Güney Nef, Adak Yazıtı (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 28: Kilise B Kuzey Nef, Bitkisel Rozet Motifi (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 29: Kilise B, Süleyman Düğümü, Düğümlü Kare, Koçbaşı Düğüm (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

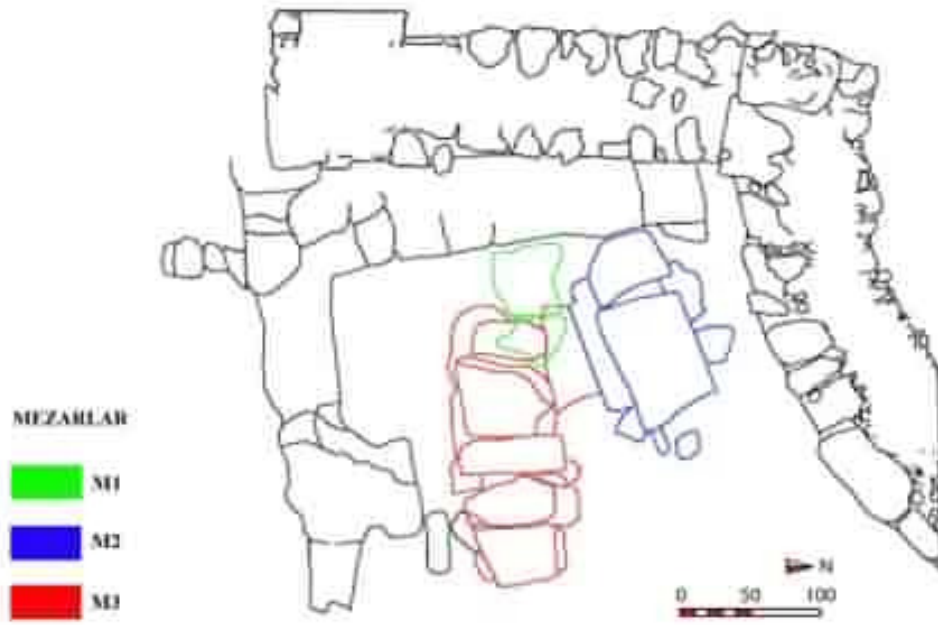

Foto. 30: Kilise B Güney Nef Bordür, Sarmaşık Yaprağı Motifi (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

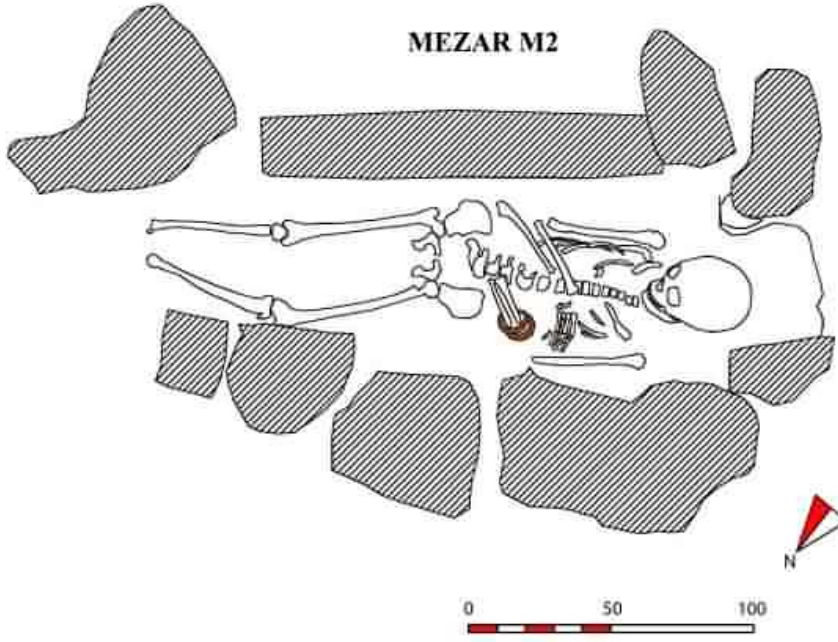
Foto. 31: Kilise B, Güney Nef, Kesişen Daireler Motifi (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

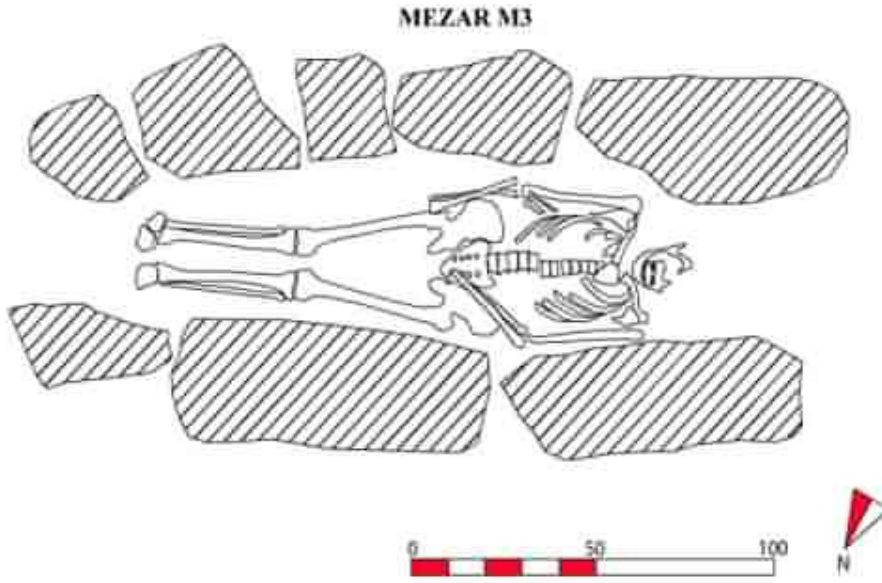
Çizim 3: Kilise B Apsis Güneydoğu Tarafı, Mezarlık Alan (E.Çelikbaş)

Foto. 32: M1 Mezarı (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

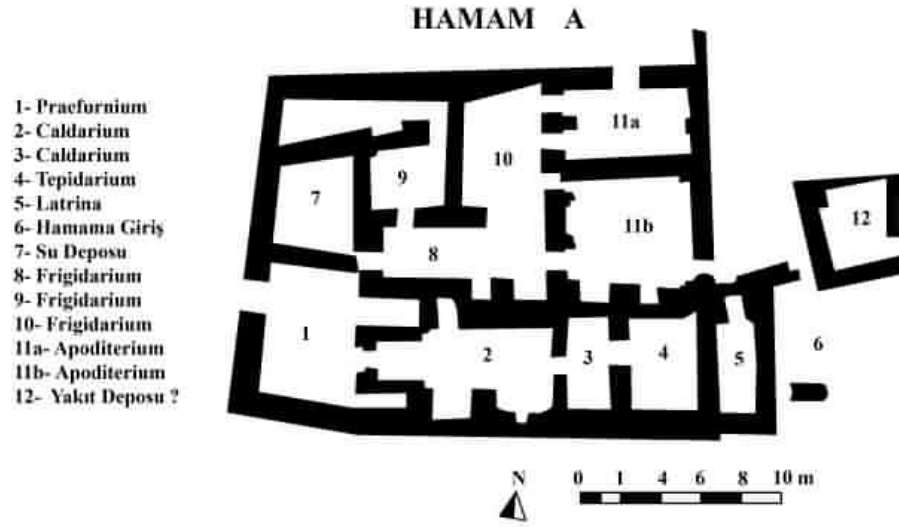
Çizim 4: M2 Mezar (E.Çelikbaş)

Çizim 5: M3 Mezar (E.Çelikbaş)

Foto. 33: Hamam A Üstten Genel Görünüm (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

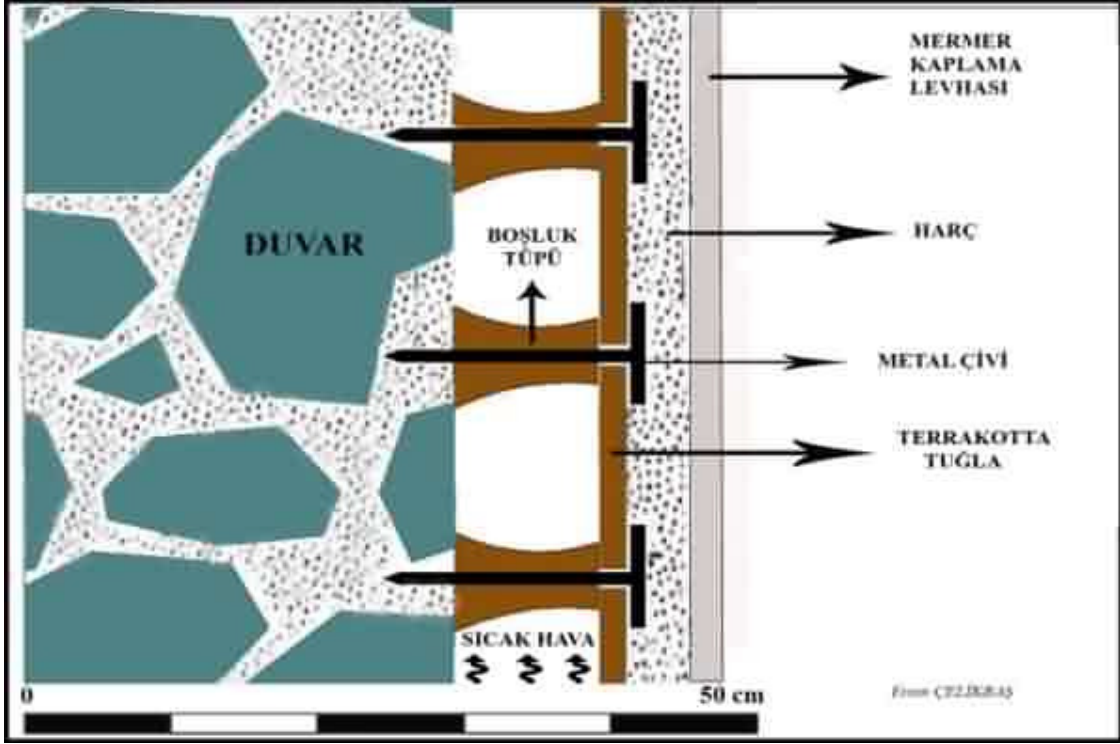
Çizim 6: Hamam A Plan (E.Çelikbaş)

Foto. 34: Hamam A, Hypocaust Kalıntısı (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 35: Boşluk Tüpü (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

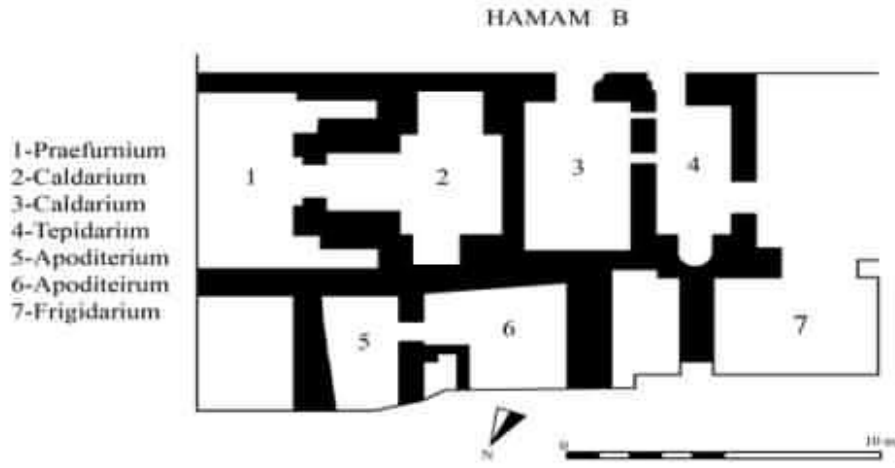
Çizim 7: Boşluk Tüpü (E.Çelikbaş)

Foto. 36: Hamam A, 11 No'lu Bölüm Zemin Mozaïği (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 37: Hamam B Üstten Genel Görünüm (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Çizim 8: Hamam B Plan (B.N.Kılavuz-E.Çelikbaş)

Foto. 38: Hamam B, Hypocaust Bölümü (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 39: Hamam B, Sıcak Hava Tünelleri (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

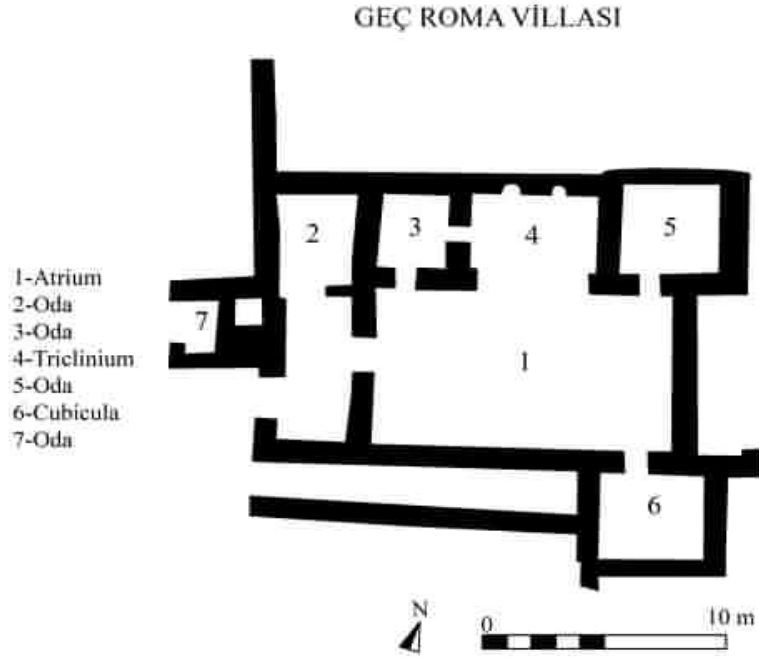

Foto. 40: Hamam B, 6 No'lu Bölüm Zemin Mozaiği (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 41: Geç Roma Villası Üstten Genel Görünüm (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Çizim 9: Geç Roma Villası Plan (E.Çelikbaş)

Foto. 42: Geç Roma Villası, Atrium (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 43: Ge Roma Villası, Triclinium Blm (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 44: Ge Roma Villası, Cubiculum Blm (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 45: Ge Roma Villası, Oda 3, Terrakota Zemin (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 46: Ge Roma Villası, Fresk (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 47: Ge Roma Villası, Atrium (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 48: Ge Roma Villası, Atrium Stilize Sarmaşık Yaprığı Motifi (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 49: Ge Roma Villası, Triclinium (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 50: Ge Roma Villası, Cubiculum Erkek ve Kadın Portresi (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 51: Apsisli Yapı Genel Görünüm (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 52: Apsisli Yapı, Apsis (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 53: Apsisli Yapı, Synthronon Bölümü (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)

Foto. 54: Apsisli Yapı, Üç Halatlı Bördür Motifi ve Balık Pulu Motifi (Hadrianoupolis Kazı Arşivi)